

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΤΙΤΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

**Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ. ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ
ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ
2010-2022**

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΠΟΥ

ΜΑΙΟΣ 2023

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΤΙΤΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

**Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ. ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ
ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ
2010-2022**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην
Ευρωπαϊκή Πολιτική και Διακυβέρνηση στο Πανεπιστήμιο
Νεάπολις**

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΠΟΥ

ΜΑΙΟΣ 2023

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Ιωάννης Πάππου, 2023

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Ή ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Ιωάννης Πάππου, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «**Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ. ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2010-2022**», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο δηλών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κατάλογος Ακρωνυμίων	5
Κατάλογος Πινάκων	6
Περίληψη	10
Abstract.....	11
Κεφάλαιο 1 - Εισαγωγή	12
Κεφάλαιο 2 – Η Θεωρητική Προσέγγιση της Συγκριτικής Πολιτικής Οικονομίας.....	15
2.1 Από τον Adam Smith στον 21 ^ο αιώνα	15
2.2 Η σύγχρονη συγκριτική πολιτική οικονομία.....	17
2.3 Τα μοντέλα του καπιταλισμού.....	18
2.4 Οι οικονομικές κρίσεις στο σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα	20
2.5 Συμπεράσματα.....	22
Κεφάλαιο 3 – Τα Αίτια της Ελληνικής Οικονομικής Κρίσης. Μια προσέγγιση της Συγκριτικής πολιτικής Οικονομίας.....	24
3.1 Εισαγωγή.....	24
3.2 Τα οικονομικά αίτια της κρίσης	24
3.3 Τα πολιτικά αίτια της κρίσης	26
3.4 Συμπεράσματα.....	28
Κεφάλαιο 4 – Τα Μνημόνια και Προσδοκίες Ανάπτυξης της Ελλάδας, 2019-2022	30
4.1 Εισαγωγή.....	30
4.2 Η ελληνική οικονομική κρίση και τα μνημόνια	30
4.2.1 Η περίοδος διακυβέρνησης Γεωργίου Παπανδρέου.....	30
4.2.2 Η περίοδος διακυβέρνησης Αντώνιου Σαμαρά.....	34
4.2.3 Η περίοδος διακυβέρνησης Αλέξη Τσίπρα	35
4.3 Οι προσδοκίες ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, 2019-2022.....	36
Κεφάλαιο 5 – Συμπεράσματα	41
Βιβλιογραφικές Αναφορές.....	43
Ελληνική βιβλιογραφία.....	43
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	43

Κατάλογος Ακρωνυμίων

Συντόμευση	Επεξήγηση
ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΗΒ	Ηνωμένο Βασίλειο
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
ΝΔ	Νέα Δημοκρατία
ΟΝΕ	Οικονομική και Νομισματική Ένωση
ΠΑΣΟΚ	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
ΣΥΡΙΖΑ	Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Ανανέωσης

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1. Οι Οικονομικές κρίσεις του 20ου και του 21ου αιώνα

Πίνακας 2. Δημόσια χρέη στην Ελλάδα (% ΑΕΠ)

Πίνακας 3. Δημοσιονομικά Ελλείματα στην Ελλάδα (% ΑΕΠ)

Πίνακας 4. Η ανεργία στην Ελλάδα και την Κύπρο

Πίνακας 5. Οι επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πίνακας 6. Η διαφθορά

Όνοματεπώνυμο Φοιτητή/Φοιτήτριας: ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΠΟΥ

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: «Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ. ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2010-2022»,

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος).....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ πολύ τον καθηγητή μου κ. Αθανάσιο Αναστασίου για τις συμβουλές και την υποστήριξη που μου παρείχε καθ' όλη την διάρκεια συγγραφής αυτού του πονήματος.

Αφιέρωση

Στην γυναίκα μου και τα παιδιά μου

Περίληψη

Η ελληνική οικονομική κρίση άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια της στην ελληνική οικονομία και επηρέασε την ευημερία της ελληνικής οικογένειας σε πολύ μεγάλο βαθμό. Σε αυτή τη μεταπτυχιακή διατριβή, μέσα από την προσέγγιση της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας, στοχεύουμε να μελετήσουμε τα κύρια αίτια εμφάνισης της ελληνικής οικονομικής κρίσης αλλά και τις προσδοκίες ανάπτυξης κατά την περίοδο 2010-2022. Προς τον σκοπό αυτό αρχικά θα μελετήσουμε διεξοδικά τις οικονομικές κρίσεις διεθνώς μέσα από μια προσέγγιση της ιστορικής πολιτικής οικονομίας. Κατόπιν, θα αναπτυχθεί το θεωρητικό πλαίσιο της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας καθώς και οι διάφοροι παράγοντες οι οποίοι το επηρεάζουν. Στο τρίτο μέρος της μεταπτυχιακής διατριβής θα χρησιμοποιηθεί το πλαίσιο της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας για την μελέτη των κύριων αιτιών της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Στο τέταρτο μέρος θα αναλυθούν οι προσδοκίες ανάπτυξης έως και σήμερα. Όπως θα υποστηριχθεί στα πλαίσια αυτής της μεταπτυχιακής διατριβής, ενώ οι αιτίες της κρίσης ήταν πάρα πολύ σημαντικές και επηρέασαν ουσιαστικά την εξέλιξη των οικονομικών μεγεθών όπως για παράδειγμα το ρυθμό μεγέθυνσης και ανεργίας της ελληνικής οικονομίας, μια δεκαετία μετά, η οικονομική κατάσταση φαίνεται σιγά σιγά να αλλάζει. Ειδικά την περίοδο των τριών τελευταίων χρόνων μπορούμε να παρατηρήσουμε μια γενικότερη άνοδο της οικονομίας η οποία ευνοεί το επιχειρηματικό κλίμα στην ελληνική οικονομία. Δεν είναι ακόμα σίγουρο ότι ξεφύγαμε από την κρίση, σε κάθε περίπτωση όμως, βλέπουμε σιγά σιγά τις θετικές προσδοκίες για την ανάπτυξη να επαληθεύονται. Αυτό το γεγονός έρχεται σε πλήρη αντίθεση βέβαια με τις εξωτερικές συνθήκες όπως για παράδειγμα την εμφάνιση της πανδημίας Covid-19 αλλά και την πρόσφατη εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, που ασφαλώς αναπτύσσουν τις συνθήκες ανασφάλειας και αστάθειας τόσο στο διεθνές, το περιφερειακό και το εθνικό επίπεδο περαιτέρω.

Λέξεις κλειδιά

Ελλάδα, Αίτια, Οικονομικές Κρίσεις, Ανάπτυξη.

Abstract

The Greek economic crisis left its indelible marks on the Greek economy and affected the well-being of the Greek family to a very large extent. In this master's thesis, through the approach of comparative political economy, we aim to study the main causes of the Greek economic crisis as well as the growth expectations during the period 2010-2022. Towards this end, we will first thoroughly study the financial crises internationally through an approach of historical political economy. Then, the theoretical framework of comparative political economy will be developed as well as the various factors that influence it. In the third part of the master's thesis, the framework of comparative political economy will be used to study the main causes of the Greek economic crisis. The fourth part will analyze the growth expectations to date. As will be argued in the context of this master's thesis, while the causes of the crisis were very important and significantly affected the evolution of economic parameters such as for example the rate of growth and unemployment of the Greek economy, a decade later, the economic situation seems to be slowly changes. Especially in the period of the last three years we can observe a general rise in the economy which favors the business climate in the Greek economy. It is still not certain that we have escaped the crisis, but in any case, we are slowly seeing the positive expectations for growth being verified. This fact is of course in complete contrast to the external conditions such as the emergence of the Covid-19 pandemic and the recent invasion of Ukraine by Russia, which are certainly developing the conditions of insecurity and instability both at the international, regional and national level further.

Keywords

Greece, Causes, Economic Crises, Growth

Κεφάλαιο 1 - Εισαγωγή

Οι οικονομικές κρίσεις και οι επιπτώσεις τους είναι ένα από τα κυριότερα αλλά και παράλληλα σπουδαιότερα εγγενή χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού συστήματος. Οι κυβερνήσεις όλων των κρατών σε όλο τον κόσμο πολύ συχνά ψάχνουν τρόπους για την πρόληψη αλλά και την αντιμετώπιση τους. Όμως, οι οικονομικές κρίσεις δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος αλλά μπορούν να παρατηρηθούν ακόμα και από την εποχή της αρχαιότητας. Ποιος άλλωστε θα μπορούσε να ξεχάσει τις εφτά πληγές του φαραώ, όπου κάθε πληγή στην πραγματικότητα, η τιμωρία από το θεό, σχετιζόνταν με μια επισιτιστική κρίση είτε γιατί δεν υπήρχε το νερό, είτε γιατί δεν υπήρχε το σιτάρι κτλ. Η κύρια διαφορά αυτών των κρίσεων με τις σημερινές είναι το γεγονός ότι αυτές αφορούσαν κατά κύριο λόγο κρίσεις που σχετιζόνταν με την προσφορά αγαθών, ενώ, οι σημερινές ως επί το πλείστον κρίσεις είναι κρίσεις που σχετίζονται με την ζήτηση των αγαθών. Οι σύγχρονες κρίσεις έχουν παρατηρηθεί σε όλα τα κράτη είτε αυτά είναι υπερδυνάμεις, όπως για παράδειγμα οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ) (Bernstein, 1987; Blankenburg & Palma, 2009), είτε αυτές είναι αναδυόμενες οικονομίες, όπως για παράδειγμα Αργεντινή (Goddard, 2006; Setser, & Gelpert, 2006), είτε αυτές είναι μικρές χώρες της Αφρικής, όπως για παράδειγμα Σομαλία (Little, 1992; Kibble, 2001).

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) είναι γεγονός πως τις τελευταίες δεκαετίες δεν είχε παρατηρηθεί κάποια οικονομική κρίση πριν από την τελευταία δεκαετία. Όμως, παρότι οι οικονομίες της Ευρώπης χαρακτηρίζονται από την ευρωστία και την οικονομική δυναμική τους, το 2009, ξέσπασε μια μάλλον πρωτοφανή σε πρώτο επίπεδο ανάλυσης κρίση στην ελληνική οικονομία η οποία ουσιαστικά συντάραξε τα θεμέλια τόσο στο εθνικό όσο και στο περιφερειακό επίπεδο. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα είχε οικονομικά ασφαλώς χαρακτηριστικά αλλά συνδέονταν τόσο με τις συνθήκες πολιτικής και θεσμικής σταθερότητας και ωριμότητας στην Ελλάδα (Sklias & Maris, 2013; Maris, Sklias & Maravegias, 2022), όσο και με το πλαίσιο της οικονομικής διακυβέρνησης στην ίδια την ΕΕ (Kotios & Roukanas, 2013). Επίσης, σε ένα σημαντικό βαθμό η κρίση συνδέονταν με την χρηματοκοποίηση και το διεθνή καπιταλισμό (Fouskas, Dimoulas & Dimoulas, 2013; Varoufakis & Tserkezis, 2014; Varoufakis, 2015). Ουσιαστικά λοιπόν, μπορούμε να τονίσουμε ότι η οικονομική κρίση στην Ελλάδα, ήταν μια κρίση η οποία σχετιζόνταν με πολλές και διαφορετικές διαστάσεις της κοινωνικοπολιτικής αλλά και οικονομικής ζωής, γεγονός που την έκανε όχι μόνο πολυδιάστατη αλλά και πολύ δύσκολο να αντιμετωπιστεί. Άλλωστε τα μέτρα που πάρθηκαν για την αντιμετώπιση της, έμειναν βαθιά χαραγμένα στην συνείδηση του ελληνικού λαού και επηρέασαν την οικονομική και κοινωνική ευημερία όλη

την προηγούμενη δεκαετία. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος κανένας δεν μπορεί να υποστηρίξει με σιγουριά ότι η Ελλάδα ξεπέρασε με ασφάλεια τον σκόπελο αυτής της οικονομικής κρίσης.

Σε αυτό το πλαίσιο, ελληνική οικονομική κρίση άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια της στην ελληνική οικονομία και επηρέασε την ευημερία της ελληνικής οικογένειας σε πολύ μεγάλο βαθμό. Για αυτό το λόγο, κύριος σκοπός αυτής της μεταπτυχιακής διατριβής, είναι να μελετήσουμε μέσα από την προσέγγιση της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας τα κύρια αίτια εμφάνισης της ελληνικής οικονομικής κρίσης αλλά και τις προσδοκίες ανάπτυξης κατά την περίοδο 2010-2022. Τα κύρια ερωτήματα της μεταπτυχιακής διατριβής λοιπόν συνοψίζονται στα εξής: Πως μέσα από την θεωρητική προσέγγιση της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας μπορούμε να αξιολογήσουμε τα κύρια αίτια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα; Ποιες είναι οι προσδοκίες για την ανάπτυξη μια δεκαετία μετά; Προς τον σκοπό και τα ερωτήματα αυτά, αρχικά θα μελετήσουμε διεξοδικά τις οικονομικές κρίσεις διεθνώς μέσα από μια προσέγγιση της ιστορικής πολιτικής οικονομίας. Κατόπιν, θα αναπτυχθεί το θεωρητικό πλαίσιο της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας καθώς και οι διάφοροι παράγοντες οι οποίοι το επηρεάζουν. Στο τρίτο μέρος της μεταπτυχιακής διατριβής θα χρησιμοποιηθεί το πλαίσιο της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας για την μελέτη των κύριων αιτιών της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Στο τέταρτο μέρος θα αναλυθούν οι προσδοκίες ανάπτυξης έως και σήμερα.

Όπως θα υποστηριχθεί στα πλαίσια αυτής της μεταπτυχιακής διατριβής, ενώ οι αιτίες της κρίσης ήταν πάρα πολύ σημαντικές και επηρέασαν ουσιαστικά την εξέλιξη των οικονομικών μεγεθών όπως για παράδειγμα το ρυθμό μεγέθυνσης και ανεργίας της ελληνικής οικονομίας, μια δεκαετία μετά, η οικονομική κατάσταση φαίνεται σιγά σιγά να αλλάζει. Ειδικά την περίοδο των τριών τελευταίων χρόνων μπορούμε να παρατηρήσουμε μια γενικότερη άνοδο της οικονομίας η οποία ευνοεί το επιχειρηματικό κλίμα στην ελληνική οικονομία. Δεν είναι ακόμα σίγουρο ότι ξεφύγαμε από την κρίση, σε κάθε περίπτωση όμως, βλέπουμε σιγά σιγά τις θετικές προσδοκίες για την ανάπτυξη να επαληθεύονται. Αυτό το γεγονός έρχεται σε πλήρη αντίθεση βέβαια με τις εξωτερικές συνθήκες όπως για παράδειγμα την εμφάνιση της πανδημίας Covid-19 αλλά και την πρόσφατη εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, που ασφαλώς αναπτύσσουν τις συνθήκες ανασφάλειας και αστάθειας τόσο στο διεθνές, το περιφερειακό και το εθνικό επίπεδο περαιτέρω.

Μεθοδολογία και περιορισμοί έρευνας

Για να μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε τις κύριες προκλήσεις της μεταπτυχιακής διατριβής καθώς και να απαντήσουμε τα δύο κύρια ερωτήματα της έρευνας δηλαδή να μελετήσουμε μέσα από την θεωρητική προσέγγιση της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας τα κύρια αίτια της ελληνικής οικονομικής κρίσης καθώς και τις προσδοκίες ανάπτυξης στο σήμερα θα χρησιμοποιήσουμε μια σειρά από μεθοδολογικές στρατηγικές:

Πρώτον, θα χρησιμοποιήσουμε την θεωρητική προσέγγιση της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας ως το φακό μέσα από τον οποίο θα αναλύσουμε τα κύρια αίτια της κρίσης καθώς και την προσδοκία της οικονομικής ανάπτυξης.

Δεύτερον, θα χρησιμοποιήσουμε τόσο πρωτογενείς όσο και δευτερογενείς πηγές οι οποίες θα μας βοηθήσουν να τεκμηριώσουμε τα επιχειρήματα της μεταπτυχιακής αυτής διατριβής. Οι κύριες πηγές δευτερογενών πηγών ασφαλώς θα είναι τα βιβλία, τα επιστημονικά άρθρα σε περιοδικά με κριτές, οι διάφορες δημοσιευμένες εκθέσεις από διεθνείς οργανισμούς ή από την ίδια την ΕΕ. Ασφαλώς, όλες αυτές οι πηγές θα είναι δημοσιευμένες σε έγκριτους εκδοτικούς οίκους όπως για παράδειγμα ο Oxford University Press, το Cambridge University Press, Taylor and Francis και Elsevier.

Τρίτον, θα γίνει χρήση των δεικτών παγκόσμιας διακυβέρνησης όπως αυτές παρουσιάζονται από διάφορους φορείς όπως για παράδειγμα World Bank Governance Indicators και του Economist Intelligent Unit. Αυτοί οι δείκτες μπορούν να μας προσφέρουν μια σειρά από συμπεράσματα για την κατάσταση των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα.

Οι κύριοι περιορισμοί της έρευνας σχετίζονται πρώτον, με την μεγάλη ποικιλία που υπάρχει στην ανάλυση τέτοιου είδους ζητημάτων. Αυτό έχει να κάνει με την απάντηση του ερωτήματος του γιατί προσωπικά αποφάσισα να ασχοληθώ με αυτό το αντικείμενο χρησιμοποιώντας αυτού του είδους την θεωρητικής προσέγγιση. Η απάντηση σε αυτό σχετίζεται με το γεγονός του ότι τα επιστημονικά και εν γένει ενδιαφέροντα μου με ωθούν να επιλέξω αυτού του είδους την προσέγγιση αυτή. Δεύτερον, ένας άλλος περιορισμός είναι το γεγονός ότι τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να μην μπορούν γενικευτούν και να χρησιμοποιηθούν γενικότερα στην συζήτηση περι της πολιτικής οικονομίας των κρίσεων στην Ελλάδα.

Κεφάλαιο 2 – Η Θεωρητική Προσέγγιση της Συγκριτικής Πολιτικής Οικονομίας

2.1 Από τον Adam Smith στον 21^ο αιώνα

Η συγκριτική πολιτική οικονομία ως επιστημονικό πεδίο ξεκίνησε να αναπτύσσεται σταδιακά με την εμφάνιση της ίδιας της πολιτικής οικονομίας, ένας τομέας ο οποίος στην πραγματικότητα δεν υπήρχε πριν την εμφάνιση του Adam Smith. Ενώ ο ίδιος ο Adam Smith ήταν καθηγητής ηθικής φιλοσοφίας και όχι πολιτικής οικονομίας (Marshall, 1984). Τα έργα του βέβαια με κυριότερο εξ αυτών τον πλούτο των εθνών ήταν αυτά τα οποία καθόρισαν μετέπειτα ολόκληρο το επιστημονικό αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας (Smith, 2010). Αυτό που αντιτίθεται ο Smith είναι η ανάμειξη της κυβέρνησης στον μηχανισμό της αγοράς. Ο Smith ήταν κατά των περιορισμών στις εισαγωγές και των επιδοτήσεων στις εξαγωγές, και ενάντια στους νόμους της κυβέρνησης που προστατεύουν τη βιομηχανία από τον ανταγωνισμό αλλά και κατά των κρατικών δαπανών για μη παραγωγικούς σκοπούς αφού αυτές οι δραστηριότητες ήταν ενάντια στην εύρυθμη λειτουργία του συστήματος της αγοράς (Heilbroner, 2011). Σύμφωνα με τον Adam Smith υπάρχει ένα αόρατο χέρι το οποίο ουσιαστικά ευθύνεται για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος της αγοράς (Rothschild, 1994; Harrison, 2011).

Τις επόμενες δεκαετίες είχαμε την ανάδυση του μερκαντισμού με κύριους εκπρόσωπους του πεδίου της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας των Friedrich List και τον Alexander Hamilton. Ο μερκαντισμός και αργότερα ο νέο-μερκαντισμός ήταν ένα οικονομικό παράδειγμα που τόνιζε την ανάγκη προστασίας της βιομηχανίας από τις κυβερνήσεις οι οποίες θα έπρεπε να παίζουν καθοριστικό ρόλο τόσο για τον προγραμματισμό όσο και για την διαχείριση και καθοδήγηση της οικονομικής ανάπτυξης μέσω του διεθνούς εμπορίου. Ο List ήταν επικριτικός έναντι του ελεύθερου εμπορίου του Adam Smith και έδινε μεγάλη έμφαση στον ενεργό κρατικό παρεμβατισμό και στην καθοδήγηση της οικονομικής ανάπτυξης, συνταγές που θα έπρεπε να αναζητήσουν οι χώρες που εκβιομηχανίστηκαν πιο αργά από τις άλλες (Tribe, 1988; Levi-Faur, 1997). Παράλληλα, ο Alexander Hamilton με την έκθεση του προς το τότε Κογκρέσο των ΗΠΑ για το θέμα των κατασκευών, ουσιαστικά ταυτίστηκε με τις οικονομικές ιδέες του List (Freeman, 2001). Όπως ακριβώς και ο List, έτσι και ο Hamilton ήταν επιφυλακτικός απέναντι στο ελεύθερο εμπόριο και φοβόταν την πολύ πραγματική προοπτική της πολυετούς οικονομικής εξάρτησης των ΗΠΑ από την Μεγάλη Βρετανία, εάν η κυβέρνηση των ΗΠΑ δεν ύψωνε προστατευτικούς δασμούς (Harlen, 1999; Irwin, 2004).

Μετέπειτα, ο Karl Marx και ο Friedrich Engels με τα επαναστατικά έργα τους κατά κύριο λόγο το Κεφάλαιο και το Κουμμουνιστικό Μανιφέστο εδραίωσαν με την κριτική τους, τον καπιταλισμό ως τον κυρίαρχο οικονομικό σύστημα του 19^{ου} αιώνα (Scrapanti, 2007; Lamb, 2015). Πράγματι, ο Karl Marx στα μέσα του 19ού αιώνα προσέφερε μια μέχρι σήμερα αξεπέραστη κριτική για την λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος το οποίο χαρακτηρίζει ως εγγενώς ασταθές και επιρρεπές στις συνεχείς κρίσεις. Το επιχείρημα αυτό αναπτύσσεται κατά κύριο λόγο στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος καθώς και στον τρίτο τόμο του βασικού του έργου το Κεφάλαιο (Bhaskar & Callinicos, 2003; Callinicos, 2011). Σύμφωνα με την ανάλυση του Karl Marx ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης είναι κυρίαρχος στο καπιταλιστικό σύστημα γεγονός που δημιουργεί συστηματικά ελαττώματα τα οποία είναι μάλλον αδύνατο να διορθωθούν (Lebowitz, 1976; Boldrin, 2009; Smith, 2011).

Μετά το μαρξισμό και τον νέο-μαρξισμό που αναδύθηκε μέσα από τα έργα του Karl Marx και του Friedrich Engels, η σπουδαιότερη συζήτηση για την πολιτική οικονομία πραγματοποιήθηκε εξαιτίας των επιστημονικών κειμένων του John Maynard Keynes και του Friedrich Hayek οι οποίοι εδραίωσαν τον κεϋνσιανισμό και τον νεοφιλελευθερισμό αντίστοιχα. Από την μια πλευρά ο Keynes τάχθηκε υπέρ της στοχευμένης τόνωσης της οικονομικής ζήτησης από τις δαπάνες της κυβέρνησης (Davidson, 1999). Τέτοιου είδους δημόσια δαπάνη θα μπορούσε να ανακτηθεί οικονομικά αργότερα, μόλις ανέκαμπε η εθνική οικονομία (Pasinetti, 1997). Η τόνωση της πλευράς της ζήτησης θα έθετε σε κίνηση ένα σημαντικό πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα μέσω των χρηματοδοτούμενων κυβερνητικών προγραμμάτων τα οποία θα έπρεπε να συνεισφέρουν στην ενίσχυση της ζήτησεως (Hoover, 2003; Sardonì, 2011). Από την άλλη πλευρά, ο Friedrich Hayek απέρριπτε τέτοιου είδους προτάσεις ως αναλυτικά λανθασμένες και πολιτικά επικίνδυνες. Η κυβερνητική παρέμβαση σύμφωνα με τον Hayek ήταν ύπουλη για φιλοσοφικούς λόγους καθώς θα περιόριζαν την ατομική ελευθερία και θα στραγγάλιζαν με αυτό το τρόπο τις δυνάμεις της αγοράς (Shearmur, 1997; Skidelsky, 2006). Μια τέτοια διέγερση της οικονομίας θα οδηγούσε σε πληθωριστικές πιέσεις γεγονός που θα οδηγούσε σε αύξηση των δαπανών αφού οι πολίτες θα ανέμεναν να αυξηθούν οι μισθοί τους. Ουσιαστικά, η διαμάχη ανάμεσα στους δύο ήταν μνημειώδεις γεγονόσ που συντάραξε την πορεία της πολιτικής οικονομίας τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και στο πεδίο (Wapshott, 2011).

2.2 Η σύγχρονη συγκριτική πολιτική οικονομία

Η σύγχρονη συζήτηση για τη συγκριτική πολιτική οικονομία θα διεξαχθεί κυρίως μέσα από τα έργα κάποιων εκ των σπουδαιότερων διανοητών του 20^{ου} αιώνα, τον John Maynard Keynes έναν βρετανό οικονομολόγο από το Πανεπιστήμιο του Cambridge, τον Friedrich Hayek ακαδημαϊκό μέλος του London School of Economics και του Πανεπιστημίου Harvard και τον Milton Friedman του Τμήματος Οικονομικών του Πανεπιστημίου του Σικάγο.

Ο Keynes είναι ένας διάσημος οικονομολόγος για πολλούς λόγους όπως για παράδειγμα του ότι μέσα από το έργο του οι οικονομικές συνέπειες της ειρήνης έδειξε πως πολύ γρήγορα ένας Β' Παγκόσμιος Πόλεμος θα ξεσπάσει κυρίως εξαιτίας των μέτρων που πάρθηκαν κατά των Γερμανών στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο (Keynes, 2017). Στο οικονομικό επίπεδο όμως, ο Keynes τόνισε ότι τα μοντέλα των κλασικών οικονομολόγων είναι αναχρονιστικά καθώς προσπαθούν να μελετήσουν την οικονομία σε μια άριστη κατάσταση η οποία και προφανώς είναι ανέφικτη (Cristiano, 2014). Για αυτό τόνισε ότι η πραγματική ισορροπία σε μια οικονομία είναι πολύ διαφορετική από την άριστη. Συνεπώς, και η ίδια η ζήτηση θα πρέπει να διακριθεί ανάμεσα στην άριστη και στην ενεργό – πραγματική ζήτηση για αγαθά. Στην βάση αυτής της παρατήρησης ο Keynes στο έργο του «Γενική Θεωρία του Χρήματος» τόνισε πως το κράτος θα πρέπει σε περιόδους κρίσεως να παρεμβαίνει αυξάνοντας τις δημόσιες δαπάνες για να τονώνει την ζήτηση και να ενεργοποιεί ξανά την αυτόματη λειτουργία της οικονομίας (Schumpeter, 1946).

Από την άλλη πλευρά ο Friedrich Hayek επέκρινε με σφοδρότητα αυτές τις ιδέες του Keynes τονίζοντας πως αυτές ακριβώς οι ιδέες ήταν αναλυτικά λανθασμένες και πολιτικά επικίνδυνες (Skidelsky, 2006; Menz, 2017). Σύμφωνα με τον Hayek η κυβερνητική ρύθμιση ήταν ύπουλες για φιλοσοφικούς λόγους, καθώς περιόριζαν την ατομική ελευθερία και στραγγάλιζαν τις δυνάμεις της αγοράς και οποιαδήποτε υποτιθέμενη διέγερση της οικονομίας από την πλευρά της ζήτησης απλώς θα δημιουργούσε πληθωριστικές πιέσεις και θα κατέληγε σε κυβερνητική σπατάλη (Menz, 2017: 37). Ο Hayek εξάλλου στο έργο του «Ο δρόμος προς τη Δουλεία» τις αρνητικές συνέπειες που θα είχε η κρατική παρέμβαση στα κράτη παίρνοντας ως παράδειγμα την άνοδο του κρατισμού και του πολιτικού ολοκληρωτισμού της δεξιάς σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες.¹ Σε αυτό το πλαίσιο, οι ιδέες του Milton Friedman έπαιξαν καθοριστικό ρόλο καθώς τόνισε επιπλέον ότι τα άτομα θα ανέμεναν τις κυβερνητικές δαπάνες και θα προσάρμοζαν αναλόγως τις μισθολογικές τους

¹ Δείτε, Hayek, F. A. (2009). *The road to serfdom: text and documents--the definitive edition* (Vol. 2). University of Chicago Press.

προσδοκίες (Friedman, 1995; Friedman, M., & Schwartz, 2008). Για αυτό το λόγο, ο Friedman τόνισε πως η προσφορά χρήματος ήταν το μοναδικό στρατηγικό εργαλείο για τον επηρεασμό της οικονομικής δραστηριότητας (Wapshoot, 2011).

Ουσιαστικά αυτή η διαμάχη ανάμεσα σε αυτές ακριβώς τις οικονομικές ιδέες διαμόρφωσε όχι μόνο την ακαδημαϊκή συζήτηση αλλά και τη σύγχρονη οικονομική πολιτική. Αυτή ακριβώς η διαμάχη αναφορικά με τα όρια και τις δυνατότητες της τόνωσης της ζήτησης μέσω δημόσιων δαπανών και συνολικότερα μέσα από την κυβερνητική καθοδήγηση των μακροοικονομικών επιδόσεων μιας χώρας έχει πολύ μεγαλύτερες πραγματικές επιπτώσεις στη διαμόρφωση της δημόσιας πολιτικής μέχρι σήμερα. Ουσιαστικά, η συζήτηση ανάμεσα στον κεϋνσιανισμό και το μονεταρισμό, προκάλεσε τη δημιουργία μιας σειράς από διανοητικά παρακλάδια σχετικά με τα όρια του κυβερνητικού παρεμβατισμού και την ανάγκη των κυβερνητικών οργανισμών να ενεργούν περισσότερο σαν δημόσιες επιχειρήσεις.

2.3 Τα μοντέλα του καπιταλισμού

Τα μοντέλα του καπιταλισμού ή αλλιώς ποικιλίες του καπιταλισμού ήρθαν ως συνέχεια της συζήτησης περι του κατάλληλου μείγματος της οικονομικής πολιτικής που αναπτύχθηκε παραπάνω. Σε αυτό το επίπεδο τρία έργα είναι αυτά που ξεχωρίζουν: Ο σύγχρονος καπιταλισμός του Andrew Shonfield (1965), οι Τρεις Κόσμοι της Ευημερίας του Καπιταλισμού του Gosta Esping Andersen (1990) και οι Ποικιλίες του Καπιταλισμού των Peter Hall και David Soskice (2001).² Ειδικά, μέσα από το τελευταίο έργο του Hall και Soskice γίνεται φανερό ότι υπάρχουν κατά κύριο λόγο δύο ειδών οικονομίες, οι συντονισμένες και οι φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς επαναφέροντας ταυτόχρονα την επιχείρηση στο επίκεντρο της επιστημονικής ανάλυσης της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας. Οι επιχειρήσεις σύμφωνα με τους συγγραφείς του βιβλίου θα προτιμούσαν ένα περισσότερο φιλελεύθερο επιχειρηματικό περιβάλλον το οποίο θα σήμαινε και χαμηλά επίπεδα ρύθμισης από το κράτος.

Η προσέγγιση των μοντέλων του καπιταλισμού έχει δεχθεί αυστηρή κριτική. Για παράδειγμα όπως τονίζει ο Allen (2004) μέσα τα μοντέλα της καπιταλιστικής προσέγγισης, οι στρατηγικές προτιμήσεις των φορέων θεωρείται ότι είναι ενδογενείς στο θεσμικό

² Δείτε επίσης, Rhodes, M., & Van Apeldoorn, B. (1997), Coates, D. (1999), Hay, C. (2000), Amable, B. (2003), Crouch, C. (2005), Rhodes, M. (2005), Hancké, B., Rhodes, M., & Thatcher, M. (2009), Farkas, B. (2011), Johnston, A., & Regan, A. (2018), Maris, G., & Flouros, F. (2022).

περιβάλλον στο οποίο λειτουργούν. Επιπλέον, οι σημαντικοί θεσμοί θεωρείται ότι είναι ομοιόμορφα κατανομημένοι μεταξύ των επιχειρήσεων εντός μιας εθνικής οικονομίας. Αυτή η τελευταία προϋπόθεση καθιστά τελικά τις ποικιλίες του καπιταλιστικού πλαισίου μια στρουκτουραλιστική προσέγγιση. Παρά τους ισχυρισμούς του για το αντίθετο ότι είναι μια προσέγγιση με επίκεντρο τους φορείς, το παράδειγμα των ποικιλιών επιχειρήσεων αντιμετωπίζει τις ποικιλίες των επιχειρήσεων ως άσχετες. Αυτή η ποικιλία είναι που λείπει από την προσέγγιση και πρέπει να αντιμετωπιστεί σε οποιεσδήποτε εμπειρικές αξιολογήσεις της.

Επιπρόσθετα οι Dore, Lazonick, & O' Sullivan (1999) τονίζουν ότι δεν υπάρχει καμία προφανής ιστορία μιας μακράς και σταθερής διαδικασίας σταδιακής σύγκλισης αφού ο καπιταλιστικός ορθολογισμός ξεπλένει σιγά σιγά τις επιπτώσεις των διαφορετικών πολιτισμικών παραδόσεων. Και οι τέσσερις κοινωνίες οι οποίες έχουν μελετηθεί έχουν αλλάξει σε βασικά σημεία. Οι δομές χρηματοδότησης και εταιρικού ελέγχου ήταν αναμφισβήτητα πιο παρόμοιες στη δεκαετία του 1920 από ό,τι αργότερα. Μέχρι το τέλος της μεταπολεμικής χρυσής εποχής, υπήρχαν σημάδια σύγκλισης σε παρόμοιες μορφές διαχειριστικού καπιταλισμού. Αρα, το κρίσιμο ερώτημα είναι πόσο θα αντιγραφεί η μετάβαση στον μετοχικό καπιταλισμό στη Βρετανία και την Αμερική τις τελευταίες δύο δεκαετίες στη Γερμανία και την Ιαπωνία.

Όπως τονίζουν οι Hall και Thelen (2009) οι σύγχρονες προσεγγίσεις των ποικιλιών του καπιταλισμού συχνά επικρίνονται επειδή παραμελούν ζητήματα θεσμικής αλλαγής. Η προσέγγιση για τη θεσμική σταθερότητα υποδηλώνει ότι η επιμονή των θεσμών εξαρτάται από τις συνολικές επιπτώσεις τους στην ευημερία. Όχι μόνο για τη βέλτιστη Pareto ποιότητα τέτοιων ισορροπιών αλλά και για συνεχείς διαδικασίες κινητοποίησης μέσω των οποίων οι φορείς δοκιμάζουν τα όρια των υπάρχοντων θεσμών. Για αυτό το λόγο θα πρέπει να αναλυθεί η θεσμική αλλαγή η οποία δίνει έμφαση στους τρόπους με τους οποίους η αποστασία, η παρερμηνεία και η μεταρρύθμιση προκύπτουν από μια τέτοια αμφισβήτηση και αξιολογεί την ακρίβεια αυτού του λογαριασμού έναντι των πρόσφατων εξελίξεων στις πολιτικές οικονομίες της Ευρώπης. Όπως υποστηρίζουν οι Hall και Thelen (2009) οι πτυχές ισορροπίας αυτής της προσέγγισης δεν είναι ασυμβίβαστες με τις δυναμικές απόψεις της πολιτικής οικονομίας κ γιατί οι ορθολογιστικές προσεγγίσεις στην πολιτική οικονομία δεν χρειάζεται να συνεπάγονται έναν άγονο λειτουργισμό.

2.4 Οι οικονομικές κρίσεις στο σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα

Το καπιταλιστικό σύστημα έχει ένα κύριο μειονέκτημα: Το κύριο χαρακτηριστικό του είναι ότι είναι ευπαθές σε κρίσεις ή αλλιώς, οι οικονομικές κρίσεις είναι το εγγενές χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού συστήματος. Σε θεωρητικό επίπεδο, οι οικονομικές κρίσεις συνεπάγονται μεγάλες υφέσεις της οικονομικής δραστηριότητας. Υπάρχουν δύο κύριες διακρίσεις των οικονομικών κρίσεων, οι κρίσεις που χαρακτηρίζονται από μείωση της παραγωγής και οι κρίσεις που χαρακτηρίζονται από κατακόρυφη πτώση της ζήτησης (Χριστοδουλάκης, 2015).

Σε όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα οι οικονομικές κρίσεις συντάραξαν το καπιταλιστικό σύστημα. Ξεκινώντας από την μεγάλη οικονομική κρίση του 1929 στις ΗΠΑ (Bernstein, 1987; Eichengreen, 2014). Αδιαμφισβήτητα αυτή ήταν και η μεγαλύτερη οικονομική κρίση του 20^{ου} αιώνα και επηρέασε σχεδόν όλη την ανθρωπότητα (Robbins, 2011). Όμως δεν ήταν μόνο αυτή. Όσο πιο πολύ φιλελευθεροποιούνταν οι οικονομίες τόσο περισσότερο ευάλωτες γίνονταν στις οικονομικές κρίσεις καθώς διαψεύδονταν οι προσδοκίες της ορθολογικής αγοράς φέρνοντας στην επιφάνεια την αναποτελεσματικότητα τους που εν τέλει οδηγούσαν σε κρίσεις (Λιαργκόβας και Ρεπούσης, 2011). Καθώς διαψεύδονταν οι προσδοκίες για επιχειρηματικά κέρδη και για την εν γένει αποτελεσματικότητα της οικονομίας, τόσο όλο και μεγαλύτερες μάζες έτειναν να οδηγούνται σε ανορθολογικές συμπεριφορές οι οποίες εν τέλει οδηγούσαν σε μαζική κατάρρευση της οικονομίας, κάτι που ονομάστηκε ψυχολογία των αγορών (Barberis, 2013; Greenglass et al., 2014).

Ο παρακάτω πίνακας 1, δείχνει ξεκάθαρα το πόσο μαζικό είναι το φαινόμενο των οικονομικών κρίσεων στο σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα. Ουσιαστικά οι οικονομικές κρίσεις δεν θα σταματήσουν ποτέ να πραγματοποιούνται σε όλα τα επίπεδα.³ Για παράδειγμα η οικονομική κρίση που ξεκίνησε στις ΗΠΑ το 2007 όχι μόνο μεταδόθηκε πάρα πολύ γρήγορα σε όλο το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα (Krugman, 1995, 2009; Blankenburg and Palma, 2009), αλλά και παράλληλα δημιούργησε μια άλλη μεγάλη οικονομική κρίση στην απέραντη πλευρά του Ατλαντικού την Ευρωπαϊκή Ένωση, την

³ Για την ανάλυση όλων των παραπάνω κρίσεων που φαίνονται στο Πίνακα 1, δείτε μεταξύ άλλων, Grubb et al., (1982), Haggard (1999), Hanson (1999), Barsky, R. B., & Kilian, L. (2000), Boughton, (2000) Dornbusch, (2001), Kibble, S. (2001), Özatay & Sak (2002), Perry & Servén (2003), Goddard, V. (2006), Setser, B., & Gelpern, A. (2006), Dufour & Orhangazi (2009), Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009), και Schmalz & Ebenau (2012).

Ευρωζώνη και τα ευπαθή κράτη μέλη της. Ένα από τα πιο ευπαθή ασφαλώς ήταν η Ελλάδα το παράδειγμα της οποίας θα μελετήσουμε στις επόμενες ενότητες.

Πίνακας 1. Οι Οικονομικές κρίσεις του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα

Έτος	Χώρα στην οποία ξέσπασε η οικονομική Κρίση
1901	ΗΠΑ
1907	ΗΠΑ
1929	Μεγάλη Ύφεση, ΗΠΑ
1973	Πετρελαϊκή κρίση
1979	Πετρελαϊκή κρίση
1982	Οικονομική κρίση, Χιλή
1983	Τραπεζική χρηματιστηριακή κρίση, Ισραήλ
1986-1992	Οικονομική κρίση, Ιαπωνία
1987	Black Monday (1987) Κραχ στο χρηματιστήριο των ΗΠΑ
1991	Οικονομική κρίση, Ινδία
1991-1993	Οικονομική κρίση, Φιλανδία
1990-1994	Οικονομική κρίση, Σουηδία
1992	Μαύρη Τετάρτη (1992)
1994	Οικονομική κρίση, Μεξικό
1997	Οικονομική κρίση, Ασία
1998	Οικονομική κρίση, Ρωσία
1998-1999	Οικονομική κρίση, Ισημερινός
1998-2002	Οικονομική κρίση, Αργεντινή
2000-2002	Dot-com bubble (2000–2002) (ΗΠΑ)
2001	Οικονομική κρίση, Τουρκία
2002	Οικονομική κρίση, Ουρουγουάη
2007-2008	Κρίση στεγαστικών δανείων subprime (ΗΠΑ) (2007–2010)
2008-2011	Οικονομική κρίση, Ισλανδική
2008-2010	Οικονομική κρίση, Ιρλανδία
2008-2009	Οικονομική κρίση, Ρωσία
2008	Οικονομική κρίση, Λετονία
2009-2010	Τραπεζική κρίση, Βενεζουέλα
2008-2014	Οικονομική κρίση, Ισπανία
2009-2019	Οικονομική κρίση, ΕΕ

2009-2019	Οικονομική κρίση, Ελλάδα
2010-2014	Οικονομική κρίση, Πορτογαλία
2012-2013	Οικονομική κρίση, Κύπρος
2012-2020	Οικονομική κρίση, Βενεζουέλα
2014	Οικονομική κρίση, Ρωσία
2014-2017	Οικονομική κρίση, Βραζιλία
2015	Χρηματιστηριακή κρίση, Κίνα
2018	Νομισματική κρίση, Τουρκία
2020	Νομισματική κρίση, Αργεντινή
2020	COVID-19
2022	Οικονομική κρίση, Πακιστάν
2022	Ρωσο-Ουκρανικός Πόλεμος - Ενεργειακή κρίση

Πηγή. Συγγραφέας

2.5 Συμπεράσματα

Από την παραπάνω ανάλυση ανάγονται συγκεκριμένα συμπεράσματα αναφορικά με το πολιτικοοικονομικό θεωρητικό πλαίσιο της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας και τις οικονομικές κρίσεις. Πρώτον, οι οικονομικές κρίσεις δεν είναι σημερινό φαινόμενο αλλά το αντίθετο. Είναι εγγενή στοιχεία του καπιταλιστικού συστήματος και μάλλον είναι απίθανο να περιορισθούν όσο το καπιταλιστικό πρότυπο οργάνωσης και παραγωγής συνεχίζει να είναι το κύριο παράδειγμα. Δεύτερο, το ίδιο το πλαίσιο της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας είναι ένα πλαίσιο το οποίο τονίζει τόσο τους οικονομικούς όσο και τους πολιτικούς – θεσμικούς παράγοντες για την εμφάνιση όχι μόνο των κρίσεων αλλά και την γενικότερη ευημερία της κάθε οικονομίας. Αυτό το πλαίσιο, εξελίχθηκε σημαντικά στην διάρκεια των τελευταίων αιώνων μαζί με το ίδιο το πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας. Τρίτον, η διαμάχη ανάμεσα σε αυτές ακριβώς τις οικονομικές ιδέες διαμόρφωσε όχι μόνο την ακαδημαϊκή συζήτηση αλλά και τη σύγχρονη οικονομική πολιτική. Αυτή ακριβώς η διαμάχη αναφορικά με τα όρια και τις δυνατότητες της τόνωσης της ζήτησης μέσω δημόσιων δαπανών και συνολικότερα μέσα από την κυβερνητική καθοδήγηση των μακροοικονομικών επιδόσεων μιας χώρας έχει πολύ μεγαλύτερες πραγματικές επιπτώσεις στη διαμόρφωση της δημόσιας πολιτικής μέχρι σήμερα. Ουσιαστικά, η συζήτηση ανάμεσα στον κεϋνσιανισμό και το μονεταρισμό, προκάλεσε τη δημιουργία μιας σειράς από διανοητικά παρακλάδια σχετικά με τα όρια του κυβερνητικού παρεμβατισμού και την ανάγκη των κυβερνητικών οργανισμών να ενεργούν περισσότερο σαν δημόσιες

επιχειρήσεις. Τέταρτον, τα μοντέλα του καπιταλισμού αποτελούν σήμερα, ίσως ένα από τα καλύτερα θεωρητικά πλαίσια μέσα από τα οποία μπορούμε να διαμορφώσουμε ασφαλή συμπεράσματα για την λειτουργία κάθε οικονομίας. Το να τονίζουμε μόνο οικονομικούς παράγοντες για αυτό δεν φαίνεται να είναι τόσο καλή πρακτική. Εξάλλου, είναι πολλά τα παραδείγματα όπου οι εξειδικευμένοι οικονομολόγοι έκαναν λάθος για την πορεία των οικονομιών και τις οδήγησαν σε μεγάλες κρίσεις. Η συμπεριφορά των δρώντων στα πλαίσια αυτά παίζει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της κάθε οικονομίας, στην άνθηση ή στην κρίση, στην ανάπτυξη και την μεγέθυνση ή στις μεγάλες υφέσεις.

Κεφάλαιο 3 – Τα Αίτια της Ελληνικής Οικονομικής Κρίσης. Μια προσέγγιση της Συγκριτικής πολιτικής Οικονομίας

3.1 Εισαγωγή

Αφού παρουσιάσαμε σε σημαντικό βαθμό τα θεωρητικά μας πλαίσια, ήρθε η ώρα να περάσουμε στα αίτια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα μέσα από την προσέγγιση της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας. Η συγκριτική πολιτική οικονομία τονίζει τόσο τις οικονομικές όσο και τις θεσμικές αιτίες για την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Για αυτό το λόγο εδώ θα τονίσουμε μια σειρά από οικονομικά και μια σειρά από θεσμικά αίτια που ασφαλώς έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση αλλά και σημασία της οικονομικής κρίσης. Μια κρίση που από ότι φαίνεται δεν έχει τελειώσει παρά τις δυσβάσταχτες συνέπειες εδώ και πάνω από μια δεκαετία για τον ελληνικό λαό. Όλα βέβαια ξεκίνησαν από την παγκόσμια οικονομική κρίση το 2007 – 2008, η οποία προκλήθηκε από την κρίση των στεγαστικών δανείων στις ΗΠΑ τον Αύγουστο του 2007 (Ozturk, S., & Sozdemir, A. 2015). Η οικονομική ανισορροπία στις ΗΠΑ προκάλεσαν μεγάλα προβλήματα στις χρηματοοικονομικές αγορές και μεταδόθηκε πολύ γρήγορα σε όλο το κόσμο. Η μετάδοση της έφερε στην επιφάνεια πολλά δομικά προβλήματα τα οποία κατέστρεψαν τις πολιτικές και οικονομικές δομές σε ολόκληρα κράτη. Η Ελλάδα είναι ένα τέτοιο παράδειγμα. Μια οικονομία με υψηλά επίπεδα χρεών, υψηλά επίπεδα ελλειμμάτων και χαμηλή ανταγωνιστικότητα. Δεν ήταν όμως μόνο η οικονομική πλευρά της κρίσης. Η πολιτική διάσταση αυτής ήταν πάρα πολύ σημαντική. Στο κεφάλαιο αυτό θα μελετήσουμε όλες τις παραπάνω διαστάσεις.

3.2 Τα οικονομικά αίτια της κρίσης

Υπάρχουν πάρα πολλά αίτια για την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης. Μια πρώτη σημαντική προσέγγιση τονίζει ότι η κρίση στην Ελλάδα ήταν αποτέλεσμα της γενικότερης ευπάθειας του καπιταλιστικού συστήματος. Για παράδειγμα, όπως οι Tsoulfidis, L., Alexiou, C., & Tsaliki, P. (2016) υποστηρίζαν, οι οικονομικές κρίσεις είναι ενδημικές στην καπιταλιστική παραγωγή, σκοπός των οποίων είναι η διεύρυνση του κέρδους. Στην περίπτωση της Ελλάδας, το σημερινό επίπεδο χρέους του δημόσιου τομέα στην Ελλάδα είναι μη βιώσιμο, καθώς είναι σημαντικό και αυξάνει την πιθανότητα αθέτησης υποχρεώσεων. Ένα τέτοιο επίπεδο χρέους μπορεί να επιταχύνει την κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας,

με πιθανή διεθνή απήχηση. Συνεπώς, σύμφωνα με την προσέγγιση των Tsoulfidis, L., Alexiou, C., & Tsaliki, P. (2016), οι οικονομική κρίση στην Ελλάδα επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από το καπιταλιστικό σύστημα και δεν είναι τόσο εύκολο να επανέλθει στην προκρίσης περίοδο αφού η ελληνική οικονομία παραμένει παγιδευμένη σε μια σπείρα χρέους-αποπληθωρισμού που έχει επισπεύσει την κατάρρευση της παραγωγικής της βάσης. Απαιτούνται απεγνωσμένα εναλλακτικές πολιτικές τόσο μέσω της τόνωσης της ζήτησεως όσο και μέσω θεσμικών, βιομηχανικών και τραπεζικών μεταρρυθμίσεων (δείτε επίσης Apostolopoulos et al., 2022).

Επιπρόσθετα, κανείς θα μπορούσε να υποθέσει ότι η κρίση στην Ελλάδα ήταν αποτέλεσμα των μεγάλων δημοσιονομικών ανισορροπιών ειδικά στο δημόσιο χρέος και το δημόσιο έλλειμμα. Πιο συγκεκριμένα, όπως υποστήριζαν οι Hardouvelis, G., & Gkionis, I. (2016) ήδη από τις αρχές του Οκτωβρίου του 2009, τα δημοσιονομικά ελλείμματα της Ελλάδας ήταν τριπλάσια σε σχέση με αυτά που πίστευε η προηγούμενη κυβέρνηση. Ο αναθεωρημένος αριθμός ελλείμματος για το 2009 αποδείχθηκε στα 36,0 δισ. ευρώ ή αλλιώς το 15,2% του ΑΕΠ. Όπως είναι ευκολα κατανοητό ένα έλλειμμα της τάξεως του 38,9% είναι πάρα πολύ μεγάλο και φτάνει ουσιαστικά σε επίπεδα ρεκόρ (Hardouvelis & Gkionis, 2016). Φυσικά, αυτό είχε μεγάλη επίδραση στην άποψη των Ευρωπαίων και στους διεθνείς οίκους αφού οι αγορές τιμολογούσαν τα ελληνικά κρατικά ομόλογα αρκετά κοντά στα Bunds. Η αντίστοιχη διαφορά σε 10-ετής αποδόσεις του έτους στο τέλος Σεπτεμβρίου 2009 ήταν μόνο 130 μονάδες βάσης (δηλ. 1,3%). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τους Hardouvelis, G., & Gkionis, I. (2016) το ονομαστικό μέγεθος του χρέους αυξανόταν, εξίσου γρήγορα, διατηρώντας λίγο πολύ σταθερό τον λόγο χρέους προς ΑΕΠ. Μεγάλο πρόβλημα αντιμετώπιζε και η ελληνική οικονομία από ένα άλλο μακροχρόνιο πρόβλημα, το πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας. Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ήταν σταθερά παρόν επί σειρά ετών, αποκαλύπτοντας ένα βαθύτερο πρόβλημα της έλλειψης ανταγωνιστικότητας.

Ένα άλλο πρόβλημα που είχε η ελληνική οικονομία ήταν το γεγονός ότι οι ίδιοι οι Έλληνες χρεώθηκαν περισσότερο από τους ξένους κατά τη δεκαετία του 2000 γιατί υπήρχαν σοβαρά ελλείμματα του ισοζυγίου εμπορικών συναλλαγών. Την ίδια στιγμή, στην Ελλάδα οι αποταμιεύσεις μειώθηκαν στο ελάχιστο καθώς οι πολίτες δεν ήταν πρόθυμοι να αποταμιεύουν εξαιτίας των αμφιβολιών που υπήρχαν αναφορικά με την πορεία της οικονομικής κρίσης αλλά και γιατί το επιτόκιο στη χώρα ήταν χαμηλό και συνεπώς το καταναλωτικό δάνειο από τις εμπορικές τράπεζες διαθέσιμο με πολύ χαμηλότερο κόστος (Meghir, C., Vayanos, D., & Vettas, N. 2010). Σε όλη την δεκαετία του 2000 οι αποταμιεύσεις των Ελλήνων πολιτών ήταν συγκριτικά σε πολύ ικανοποιητικά επίπεδα σε σχέση με την ουσιαστική θέση της χώρας και το δημόσιο δανεισμό. Το πρόβλημα ήταν ότι

οι αποταμιεύσεις είχαν γίνει ανεπαρκείς για την αγορά των ομολόγων που εκδόθηκαν από το κράτος. Κατά συνέπεια, το ελληνικό κράτος έπρεπε να βρει εναλλακτικές επιλογές από το διεθνή δανεισμό για να καλύψει τις χρηματοδοτικές της ανάγκες. Υπό αυτή την έννοια, τα μεγάλα ελλείμματα και χρέη προέρχονταν από τον συνδυασμό του μεγάλου δανεισμού της κυβέρνησης τις ανεπαρκείς οικονομίες των πολιτών της (Meghir, C., Vayanos, D., & Vettas, N. 2010).

3.3 Τα πολιτικά αίτια της κρίσης

Η προσέγγιση της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας ενσωματώνει πέρα από τα οικονομικά και τα πολιτική-θεσμικά αίτια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Σε αυτό το επίπεδο, όπως ακριβώς και στο οικονομικό έχουν γραφτεί πολύ αξιόλογες αναφορές που αντικατοπτρίζουν την άλλη πλευρά της πραγματικότητας. Σε αυτό το επίπεδο, το 2013 γράφτηκαν δύο πολύ σημαντικές αναφορές. Η πρώτη ήταν από τον Takis Pappas και είχε τίτλο «Why Greece Failed» δημοσιεύτηκε στο έγκριτο περιοδικό *Journal of Democracy*. Ο Pappas (2013) υποστήριξε ότι η κρίση στην Ελλάδα ήταν αποτέλεσμα του ιδιαίτερου συστήματος της λαϊκίστικής δημοκρατίας—δηλαδή μιας δημοκρατίας στην οποία τόσο το κόμμα γραφείο και ο κύριος αντίπαλός του είναι λαϊκιστές. Αυτοί οι δύο μηχανισμοί έκαναν αυτό το σύστημα να αντέξει για σχεδόν τρεις δεκαετίες. Η τρέχουσα χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση οδήγησε στην κατεδάφιση των δύο μηχανισμών που για δεκαετίες, υποστήριζαν τη λαϊκίστική δημοκρατία της Ελλάδας. Από τη μια το ελληνικό κράτος, τώρα στερούμενο εξωτερικού δανεισμού και με τους πιστωτές της να την κυνηγούν για να εφαρμόσει σκληρά μέτρα λιτότητας, δεν έχει πλέον χρήματα να μοιράσει στην κοινωνία. Από την άλλη πλευρά, το δικομματικό σύστημα που ήταν ζωτικής σημασίας για την εύρυθμη κατανομή των επιδομάτων θρυμματίστηκε και, προς το παρόν τουλάχιστον, έχει δώσει τη θέση του σε μια εξαιρετικά πολωμένη μορφή πολυκομματισμού.

Την ίδια περίοδο, οι Sklias και Maris (2013) δημοσίευσαν στο επιστημονικό περιοδικό *Perspectives on European Politics and Society* το άρθρο τους «The Political Dimension of the Greek Financial Crisis». Αυτό το άρθρο όπως και το άρθρο του Takis Pappas (2013), αποτελούν τις σημαντικότερες πολιτικές συνεισφορές στο επίπεδο αυτό. Πιο συγκεκριμένα οι Sklias και Maris (2013: 162) υποστήριξαν ότι:

«Η ελληνική κρίση έχει σημαντικά πολιτικά στοιχεία και με αυτόν τον τρόπο η κρίση θα παραμείνει. Όπως έχει αναλύσει αυτή η εργασία, οι οικονομικοί παράγοντες συνέβαλαν στην κρίση, αλλά είναι όχι τα βαθύτερα αίτια, τα

οποία μπορούν να βρεθούν μόνο μέσα στο πολιτικό και θεσμικό μοντέλο του ανάπτυξη και τον τρόπο διακυβέρνησης. Έτσι, αναδεικνύονται μια σειρά από πολιτικούς παράγοντες ως βασικοί παράγοντες αυτής της κρίσης. Η ανάπτυξη του κρατισμού, ο αποτυχημένος εξευρωπαϊσμός, το υψηλό επίπεδο διαφθοράς, ο αντίκτυπος των συνδικάτων και των ομάδων συμφερόντων στη σύσταση τις οικονομικές πολιτικές, το λοξό μοντέλο διακυβέρνησης, ο λαϊκισμός και το ασταθές πολιτικό και το κοινοβουλευτικό καθεστώς είναι από τους κύριους παράγοντες που συνέβαλαν στο τέλος της κρίσης τα τελευταία 30 χρόνια.»

Από αυτή την ανάλυση φαίνεται ξεκάθαρα ότι οι βαθύτερες αιτίες για την ελληνική κρίση είναι κυρίως πολιτικές παρά οικονομικές. Οι Έλληνες δημιούργησαν ένα λοξό «Λεβιάθαν» που δεν κατάφερε να τους υποστηρίξει. Από αυτή την άποψη, φαίνεται ότι όλες οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού και εξευρωπαϊσμού απέτυχαν. Παράλληλα δεν δημιουργήθηκαν σταθεροί πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί με αποτέλεσμα να εδραιωθούν οι πελατειακές σχέσεις στο ελληνικό κράτος μακροχρόνια. Όλοι οι παραπάνω πολιτικοί και θεσμικοί παράγοντες συνδέονται και με ένα ώριμο πελατειακό πολιτικό σύστημα και ευθύνεται για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα.

Λίγα χρόνια αργότερα οι Theocharis, Y., & Van Deth, J. W. (2015) τόνισαν ότι η ελληνική οικονομική κρίση βρέθηκε στο επίκεντρο της κάλυψης των διεθνών μέσων μαζικής ενημέρωσης των ευρωπαϊκών χρηματοπιστωτικών και οικονομικών κρίσεων. Κατά την άποψη των Theocharis, Y., & Van Deth, J. W. (2015), όπως ακριβώς υποστήριζαν και οι Maris & Sklias (2013) τα κύρια αίτια για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα θα πρέπει να αναζητηθούν μάλλον στις πολιτικές παρά στις οικονομικές παραμέτρους. Στην ανάλυση τους χρησιμοποίησαν τη «θεσμική θεωρία της γενικευμένης εμπιστοσύνης», και εξέτασαν τις ρίζες των τρεχουσών κρίσεων στην πολιτική διαφθορά, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς και τη διαπροσωπική εμπιστοσύνη. Τα στοιχεία δείχνουν ότι, για σχεδόν δύο δεκαετίες, η Ελλάδα είναι τελευταία σε μια σειρά από δείκτες πολιτικής και θεσμικής ανάπτυξης όπως για παράδειγμα οι πελατειακές σχέσεις και η διαφθορά. Η ανάλυση τους εντοπίζει προβλήματα των πολιτών που απαιτούν άμεση δράση. Αυτή η μελέτη είναι μια ακόμα μελέτη η οποία καταδुकνύει την σπουδαιότητα των πολιτικών ερμηνειών στην προσπάθεια εξήγησης της ελληνική οικονομική κρίσης.

Εστιάζοντας στην περίοδο 2002–2011, οι Ervasti, H., Kouvo, A., & Venetoklis, T. (2019) ανέλυσαν τα επίπεδα εμπιστοσύνης στην Ελλάδα και τα σύγκρινα με άλλες 17 ευρωπαϊκές χώρες. Όπως τονίστηκε από τους συγγραφείς κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η Ελλάδα πέρασε μια σοβαρή οικονομική κρίση και τα σημάδια αυξανόμενης δυσπιστίας σε

όλους τους κοινωνικούς θεσμούς έγιναν εμφανή και το έθνος έγινε μάρτυρας ακραίων φαινομένων, όπως βίαιες διαδηλώσεις, εμφάνιση ριζοσπαστικών πολιτικών ιδεών, κόμματα με εθνικιστικά και ρατσιστικά χαρακτηριστικά και μη συμμόρφωση με κανόνες, κανονισμούς και φόρους. Ωστόσο, λίγα είναι γνωστά για τη γενικευμένη κοινωνική εμπιστοσύνη, δηλαδή τη διαπροσωπική εμπιστοσύνη μεταξύ των ατόμων, κατά τη διάρκεια της κρίσης. Εκτός από την κοινωνική εμπιστοσύνη, διέκριναν την εμπιστοσύνη σε πολιτικούς θεσμούς (π.χ. πολιτικούς και το εθνικό κοινοβούλιο) και αμερόληπτους θεσμούς (π.χ. αστυνομία και νομικό σύστημα). Τα αποτελέσματα αποκάλυψαν ότι το επίπεδο εμπιστοσύνης που δείχνουν οι άνθρωποι προς τους πολιτικούς και αμερόληπτους θεσμούς μειώθηκε σημαντικά στην Ελλάδα. Παραδόξως, ωστόσο, η διαπροσωπική κοινωνική εμπιστοσύνη δεν κατέρρευσε. Αντίθετα, παρέμεινε σταθερή ή και ελαφρώς αυξημένη ταυτόχρονα με την αξιοσημείωτη μείωση της πολιτικής εμπιστοσύνης. Αυτό υποδηλώνει ότι κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης, οι άνθρωποι δεν χάνουν ντετερμινιστικά την εμπιστοσύνη τους σε άλλα άτομα. Αντίθετα, στην ελληνική περίπτωση φαίνεται να στηρίζονται ο ένας στον άλλο όταν αποτυγχάνουν τόσο οι πολιτικοί όσο και οι αμερόληπτοι θεσμοί. Επιπλέον, είναι πιθανό ότι οι κοινές εμπειρίες από σχεδόν συντριπτικές αντιξοότητες στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης να αύξησαν το αίσθημα συνοχής μεταξύ των ατόμων, κάτι που με τη σειρά του συνέβαλε στη στιβαρότητα της κοινωνικής εμπιστοσύνης.

3.4 Συμπεράσματα

Η παραπάνω συζήτηση είναι παρα πολύ σημαντική για το να κατανοήσουμε πως οι κύριες αιτίες της ελληνικής οικονομικής κρίσης δεν ήταν μόνο οικονομικές, αλλά και πολιτικές. Στον οικονομικό τομέα είδαμε πως κατά την διάρκεια των τελευταίων χρόνων δημιουργήθηκαν αξιόλογα έργα τα οποία τόνιζαν μια σειρά από πτυχές της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Όπως τονίσαμε και παραπάνω, σύμφωνα με την μαρξιστική προσέγγιση των Tsoulfidis, L., Alexiou, C., & Tsaliki, P. (2016) στην περίπτωση της Ελλάδας, το επίπεδο χρέους του δημόσιου τομέα ήταν μη βιώσιμο, καθώς είναι σημαντικό και αυξάνει την πιθανότητα αθέτησης υποχρεώσεων. Ενώ από την άλλη πλευρά, οι Hardouvelis, G., & Gkionis, I. (2016) το ονομαστικό μέγεθος του χρέους αυξανόταν, εξίσου γρήγορα, διατηρώντας λίγο πολύ σταθερό τον λόγο χρέους προς ΑΕΠ ενώ την ίδια στιγμή η χώρα αντιμετώπιζε το μακροχρόνιο πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας. Το ισοζύγιο

τρεχουσών συναλλαγών ήταν επίσης ελλειμματικό. Το έλλειμμα ήταν σταθερά παρόν επί σειρά ετών, αποκαλύπτοντας ένα βαθύτερο πρόβλημα της έλλειψης ανταγωνιστικότητας. Πέρα όμως από τα κύρια προβλήματα των υψηλών δημόσιων χρεών, των υψηλών δημόσιων ελλειμμάτων και το μεγάλο πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα ήταν και ένα ζήτημα πολιτικό. Σε αυτή την διάσταση, στην πολιτική, είδαμε πως υπάρχουν αξιόλογες αναφορές. Συμφωνα για παράδειγμα με τους Sklias και Maris (2013) οι βαθύτερες αιτίες για την ελληνική κρίση είναι κυρίως πολιτικές παρά οικονομικές. Οι Έλληνες δημιούργησαν ένα λοξό «Λεβιάθαν» που δεν κατάφερε να τους υποστηρίξει. Όλα αυτά ασφαλώς είχαν μεγάλο αντίκτυπο στην εμπιστοσύνη των ελλήνων προς τους θεσμούς. Για παράδειγμα, οι Ervasti, H., Kouvo, A., & Venetoklis, T. (2019) τόνισαν ότι η Ελλάδα πέρασε μια σοβαρή οικονομική κρίση και τα σημάδια αυξανόμενης δυσπιστίας σε όλους τους κοινωνικούς θεσμούς έγιναν εμφανή και το έθνος έγινε μάρτυρας ακραίων φαινομένων, όπως βίαιες διαδηλώσεις, εμφάνιση ριζοσπαστικών πολιτικών ιδεών, κόμματα με εθνικιστικά και ρατσιστικά χαρακτηριστικά και μη συμμόρφωση με κανόνες, κανονισμούς και φόρους. Εκτός από την κοινωνική εμπιστοσύνη, διέκριναν την εμπιστοσύνη σε πολιτικούς θεσμούς (π.χ. πολιτικούς και το εθνικό κοινοβούλιο) και αμερόληπτους θεσμούς (π.χ. αστυνομία και νομικό σύστημα). Τα αποτελέσματα αποκάλυψαν ότι το επίπεδο εμπιστοσύνης που δείχνουν οι άνθρωποι προς τους πολιτικούς και αμερόληπτους θεσμούς μειώθηκε σημαντικά στην Ελλάδα.

Κεφάλαιο 4 – Τα Μνημόνια και Προσδοκίες Ανάπτυξης της Ελλάδας, 2019-2022

4.1 Εισαγωγή

Σε αυτό το κεφάλαιο στοχεύουμε να μελετήσουμε δύο πολύ σημαντικά σημεία της μεταπτυχιακής αυτής εργασίας. Το πρώτο έχει να κάνει ουσιαστικά με την ανάλυση της οικονομικής κρίσης την περίοδο των μνημονίων στην Ελλάδα, μια περίοδος που χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη ανισορροπία και πολλά οικονομικά προβλήματα. Σε αυτό το επίπεδο όπως αποδεικνύεται γενικότερα η Ελλάδα δεν ήταν πρωτοπόρος στις μεταρρυθμίσεις καθυστερώντας κάθε φορά να εφαρμόσει τις ευρωπαϊκές πολιτικές και αποφάσεις, προσπαθώντας μόνο να κερδίσει όσο το δυνατόν περισσότερα. Στην Ελλάδα ο κίνδυνος χρεοκοπίας επηρέασε όχι μόνο τις προτιμήσεις της χώρας αλλά και τη διαπραγματευτική της δύναμη. Στο δεύτερο θα μελετήσουμε τις προσδοκίες ανάπτυξης την τελευταία περίοδο 2010-2020.

4.2 Η ελληνική οικονομική κρίση και τα μνημόνια

4.2.1 Η περίοδος διακυβέρνησης Γεωργίου Παπανδρέου

Το 2009, ξεκίνησε η νέα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ με μία μεγάλη δέσμευση. Σε αντίθεση με τον Κώστα Καραμανλή, ο οποίος εστίασε στις προεκλογικές του ομιλίες στην ανάγκη να γίνουν δύσκολες μεταρρυθμίσεις, ο Γιώργος Παπανδρέου υποστήριξε ότι «λεφτά υπάρχουν» (Παπανδρέου, 2018). Όσον αφορά τις αλλαγές που είχαν σημειωθεί στην Ευρώπη από το 2009, όπως η έκθεση Larosiere για τη χρηματοπιστωτική εποπτεία, το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανάκαμψης της Οικονομικής Θέσης και το καθεστώς χρηματοπιστωτικής εποπτείας δεν ήταν ποτέ μέρος δημόσιου διαλόγου στην Ελλάδα.

Η κυβέρνηση του Γιώργου Παπανδρέου αντιλήφθηκε την δυσχερή θέση της χώρας διεθνώς. Μια σειρά από νόμους όπως για παράδειγμα, ο νόμος 3808, 12/10/2009 για την έκτακτη οικονομική ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης και ο νόμος 3812, 28/12/2009 για τη μεταρρύθμιση του συστήματος προσλήψεων στο Δημόσιο ψηφίστηκαν για να μπορέσει η

χώρα να αντιμετωπίσει τα προβλήματα. Πράγματι, στην ομιλία του στη Βουλή των Ελλήνων στις 1 Δεκεμβρίου 2009, ο Γεώργιος Παπανδρέου δήλωνε:

«Είναι ένα μήνυμα προς όλους όσους μας τίμησαν με την ψήφο τους, ότι υπηρετούμε με συνέπεια αυτούς για τους οποίους έχουμε δεσμευτεί. Είναι επίσης ένα μήνυμα προς όσους δεν μας ψήφισαν, ότι δεν κάνουμε διακρίσεις. Στηρίζουμε κάθε οικογένεια που έχει ανάγκη, που είναι θυμωμένη για το δικό της μέλλον, αλλά και για την προοπτική της χώρας. Είναι ένα ηχηρό μήνυμα προς όλους όσους καλλιεργούν την απαισιοδοξία και την παραίτηση προς τους Έλληνες. Είναι ένα μήνυμα προς όλους εκείνους που είπαν «δεν μπορούμε», «δεν γίνεται», «σε κοροϊδεύουν», «πού τα βρίσκεις τα λεφτά;». Βρήκαμε τα λεφτά!»

Ήταν όμως σαφής η αναντιστοιχία μεταξύ των οικονομικών συνθηκών και της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προσπαθούσε να εφαρμόσει τις δεσμεύσεις της αδυνατώντας να κατανοήσει τις οικονομικές συνέπειες (Σκλιάς & Μαρής, 2014). Όλα αυτά τα τελευταία χρόνια, οι εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφορικά με τους κύριους οικονομικούς δείκτες της Ελλάδας άλλαξαν πάνω από τρεις φορές. Η ελληνική κρίση ήταν πολύ σοβαρή και δεν θα μπορούσε να επιλυθεί μόνο με απλές οικονομικές πολιτικές που δεν άγγιζαν με άμεσο τρόπο την ουσία του προβλήματος. Στην πραγματικότητα θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί μια εσωτερική υποτίμηση η οποία ασφαλώς και θα μείωνε τα εισοδήματα όλων των Ελλήνων μέσω των αυξήσεων στους φόρους. Έτσι, η διεθνής παρέμβαση για τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας στην Ευρωζώνη ήταν το πιο ουσιαστικό εργαλείο για να μπορέσουν οι διεθνείς δρώντες να διασώσουν ότι ακριβώς διασώζονταν (Gocaj and Meunier 2013). Ουσιαστικά, όλη η επόμενη περίοδο στην πραγματικότητα χαρακτηρίστηκε από την ασυμμετρία ισχύος που υπήρχε ανάμεσα στους διεθνείς και τους ευρωπαίους πιστωτές και το υπερχρεωμένο ελληνικό κράτος το οποίο ήταν ανήμπορο στην πραγματικότητα διαπραγματευτικά να θέσει τις απόψεις τους προς συζήτηση (δείτε, Maris & Sklias, 2016; Maris, 2020; Maris & Sklias, 2020).

Κάτω από αυτές τις συνθήκες πραγματοποιήθηκαν οι επόμενες συνεδριάσεις του Eurogroup και του ECOFIN, όπως για παράδειγμα αυτή της 16ής και 16^{ης} Φεβρουαρίου, όπου ουσιαστικά μέσα από το νέο χρηματοδοτικό πρόγραμμα το οποίο συμφωνήθηκε, οι υπουργοί οικονομικών της Ευρωζώνης καλούσαν την χώρα να φτάσει κάτω από το 4% του ΑΕΠ τα ελλείμματα του δημόσιου προϋπολογισμού της. Παράλληλα μέσω αυτής της συνεδρίασης επιβλήθηκαν στην Ελλάδα συγκεκριμένα μέτρα στην Ελλάδα δημοσιονομική προσαρμογή και τέθηκαν αυστηρά όρια για τα μελλοντικά επίπεδα του δημοσιονομικού

προϋπολογισμούς της για τα επόμενα χρόνια το 2010, το 2011 και το 2012. Τον ίδιο μήνα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αξιολόγησε για τα 24 κράτη μέλη της όλα τα οικονομικά στοιχεία και τα προγράμματα σταθερότητας τονίζοντας ότι αυτά είναι πάρα πολύ αισιόδοξα και θα χρειάζονταν συγκεκριμένες δημοσιονομικές στρατηγικές για την εξυγίανση του δημόσιου τομέα.

Έτσι, μετά το τέλος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 25/26 Μαρτίου, οι αρχηγοί των κρατών μελών ανακοίνωσαν ότι σε συνεργασία με το ΔΝΤ ετοίμασαν ένα πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας για την Ελλάδα και όπως αναφέρεται στη δήλωση «Αυτός ο μηχανισμός, δηλαδή, η χρηματοδότηση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, πρέπει να θεωρείται ως *ultima ratio*». Λίγες μέρες αργότερα, λόγω των οικονομικών συνθηκών στην Ελλάδα, ο Έλληνας πρωθυπουργός ζήτησε να ενεργοποιηθεί το πακέτο χρηματοοικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα και για αυτό το λόγο λίγες ημέρες μετά οι συμμετέχοντες στο Eurogroup κατέληξαν σε μια οριστική χρηματοοικονομική βοήθεια στην χώρα μας. Αυτή η συμφωνία ασφαλώς και ήταν πάρα πολύ σημαντική για την περαιτέρω ανάπτυξη των σχέσεων ανάμεσα στα τρία μέρη και περιελάμβανε την Η συμφωνία παροχή δανείων ύψους 45 δισ. ευρώ με την υποστήριξη της ΕΕ, του ΔΝΤ και της ΕΚΤ.⁴

Στις 2 Μαΐου 2010 ανακοινώνεται το τριετές πρόγραμμα βοήθειας προς την Ελλάδα, συνολικής οικονομικής αξίας 110 δισ. ευρώ. Το κύριο ερώτημα που προκύπτει είναι όμως το γιατί όμως η οικονομική κρίση στην Ελλάδα έχει επιλυθεί με αυτόν τον τρόπο; Ποιες ήταν οι κύριες θέσεις των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα; Η ελληνική οικονομική κρίση θα μπορούσε να εξαπλωθεί απευθείας στην ευρωπαϊκή οικονομία, επειδή η συνολική έκθεση της Γαλλίας (54 δισεκατομμύρια δολάρια), της Γερμανίας (36 δισεκατομμύρια δολάρια), της Ιταλίας (26 δισεκατομμύρια δολάρια), του Βελγίου (19 δισεκατομμύρια δολάρια), της Ολλανδίας (20 δισεκατομμύρια δολάρια), Λουξεμβούργο (20 δισ. \$), Μεγάλη Βρετανία (12 δισ. \$) και Αυστρία (8 δισ. \$), το ελληνικό χρέος ήταν τεράστιο (The New York Times, 2010). Όμως οι ελληνικές οικονομικές συνθήκες, δεδομένου ότι για το έτος 2010-2011 απαιτούνταν συνολικός δανεισμός 67 δισ. ευρώ για την εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους, ενώ στις 16 Μαΐου 2010 έπρεπε να καταβληθεί ομόλογο 18 δισ. ευρώ από το ελληνικό Δημόσιο, μείωσαν σημαντικά τη διαπραγματευτική θέση της Ελλάδα στο ευρωπαϊκό επίπεδο (Στουρνάρας, 2014). Η ελληνική κυβέρνηση φαίνεται ότι αποδέχτηκε ότι η μόνη αξιόλογη λύση για την οικονομική κρίση ήταν μέσω της ΕΕ και του ΔΝΤ. Επιπλέον, μέχρι εκείνη τη στιγμή, η ΕΕ δεν είχε αναπτύξει θεσμικούς μηχανισμούς για την αντιμετώπιση τέτοιων κρίσεων. Ωστόσο, ακόμη και τα κόμματα της αντιπολίτευσης στην

⁴ Για την λειτουργία της ΕΚΤ, δείτε, Anastasiou, A. (2009).

Ελλάδα δεν υπέβαλαν αξιόπιστες προτάσεις. Για παράδειγμα, η ομιλία του Αλέξη Τσίπρα στο ΕΚ στις 6 Μαΐου 2010, πρότεινε αφενός η Ελλάδα να καλύψει το δημοσιονομικό έλλειμμα αυξάνοντας το βάρος των μεγάλων κεφαλαίων, των τραπεζών, της βιομηχανίας και των εφοπλιστών και αφετέρου τη διεθνοποίηση του ελληνικού χρέους, προκειμένου να δανειστεί από την ΕΚΤ (Τσίπρας 2010: 314-315). Από την άλλη, ο Αντώνης Σαμαράς τόνισε ότι η χώρα δεν χρειάζεται άλλο μνημόνιο και εισηγήθηκε στο Ζάππειο ένα ρεαλιστικό αλλά εκείνη την εποχή δύσκολα εφικτό μείγμα πολιτικής (Σαμαράς 2010: 52-255).

Για τους Ευρωπαίους ηγέτες ήταν πλέον σαφές ότι στο άμεσο μέλλον θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν την κρίση θεσμικά. Για το λόγο αυτό, επί κυβέρνησης Γιώργου Παπανδρέου, συμφωνήθηκε η πλειονότητα των μεταρρυθμίσεων στην οικονομική διακυβέρνηση. Στη Σύνοδο του ECOFIN στις 9 Μαΐου, αποφασίστηκε να δημιουργηθεί ένα ολοκληρωμένο πακέτο μέτρων για τη διατήρηση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας στην Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένου του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSM) και του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF). Το ΠΑΣΟΚ συμφώνησε με τον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης και πρότεινε μια σειρά άλλων μέσων όπως το ευρωμόλογο, το Tobin Tax, το Carbon Tax και το δημιουργία ενός Σχεδίου Μάρσαλ για την Πράσινη και Αειφόρο Ανάπτυξη για την Ευρώπη (Ομιλία του Πρωθυπουργού στο ΕΚ, 22/12/2010).

Ταυτόχρονα, η Γερμανία, όχι μόνο επηρέασε τη λειτουργία του EFSF, διαχωρίζοντάς το από τον ευρωπαϊκό τρόπο τεχνοκρατικής διαχείρισης, αλλά αντέδρασε αποφασιστικά σε κάθε προσπάθεια διάσωσης, ιδίως από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Gocaj and Meunier 2013). Επιπλέον, στις 18 Οκτωβρίου στη Ντοβίλ, πραγματοποιήθηκε συνάντηση μεταξύ του Γάλλου Προέδρου Νικολά Σαρκοζί και της Γερμανίδας καγκελαρίου Άνγκελα Μέρκελ, οι οποίοι συμφώνησαν να δημιουργήσουν έναν μόνιμο μηχανισμό κρίσης που θα έδινε επίσης τη δυνατότητα αναδιανομής του χρέους. Έτσι, στις 28 Νοεμβρίου 2010, καταλήξαμε στη συμφωνία για τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ESM), ο οποίος αντικατέστησε το EFSF ως τον νέο μόνιμο μηχανισμό για τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας στην Ευρώπη και τη συμπλήρωση της ενίσχυσης της οικονομικής εποπτείας στην ΟΝΕ (εγκρίθηκε στις το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 16-17 Δεκεμβρίου 2010) Οι Γερμανοί γνώριζαν ότι μέσω αυτών των μηχανισμών μπορούσε να αντιμετωπιστεί η κρίση χρέους, ενώ ταυτόχρονα ενδιαφέρονταν για την ύπαρξη αυστηρών προϋποθέσεων για την ανταλλαγή οικονομικής βοήθειας από το EFSF και τον ESM σε κυβερνήσεις και τράπεζες που εκφράζουν ταυτόχρονα ανησυχίες για ηθική κίνδυνος (Howarth & Quaglia, 2016).

Ήταν ξεκάθαρο, ότι εκείνη την περίοδο αυτή, η Ελλάδα είχε μια κυβέρνηση που δεν αναγνώρισε αμέσως την οικονομική κατάσταση της χώρας (έχασε πολύτιμο χρόνο), έναν πρωθυπουργό που κατηγόρησε τους κερδοσκοπικούς οργανισμούς και τους πολίτες της χώρας (αναξιοπιστία), ελλειπείς στρατηγικές διαχείρισης, απαρχαιωμένη ιδεολογία και γνώση. πώς, για την απεμπλοκή της χώρας μέσω των θεσμικών ευρωπαϊκών θεσμών και μεγάλες αντιδράσεις για την εφαρμογή του μνημονίου ακόμη και από υπουργούς του κυβερνώντος κόμματος. Σε όλα αυτά να προσθέσουμε ότι τα διάφορα στελέχη που υπερασπίστηκαν την ιδεολογική κληρονομιά του κόμματος ούτε είχαν αποτελεσματικά σχέδια εξόδου από την κρίση ούτε μπορούν να τη διαχειριστούν ξεπερασμένα (Καζάκος, 2011, σελ. 86). Από την άλλη πλευρά, στην ΕΕ, είχαμε πολλές χώρες με το ίδιο πρόβλημα χρέους (κυρίως μικρά κράτη με υψηλούς δείκτες χρέους), μια ανεπαρκή αρχιτεκτονική για την υποστήριξη τέτοιων επιχειρήσεων διάσωσης, έναν αριθμό ειδικευμένων τεχνοκρατών για να υποστηρίξουν αυτήν την προσπάθεια, και μια σειρά από ισχυρά κράτη που θα μπορούσαν να δανείσουν χρήματα για να σώσουν την Ελλάδα και σίγουρα αποτελεσματικές ιδέες που εξέφραζαν την ιδεολογία της Ένωσης.

4.2.2 Η περίοδος διακυβέρνησης Αντώνιου Σαμαρά

Ο Αντώνης Σαμαράς εξελέγη πρωθυπουργός της Ελλάδας από τις 20 Ιουνίου 2012 έως τις 5 Ιουλίου 2015, με τη στήριξη του ΠΑΣΟΚ και της Δημοκρατικής Αριστεράς. Έξι μήνες πριν από την εκλογή του, στις 2 Φεβρουαρίου 2012 υπεγράφη η Συνθήκη ESM. Επιπλέον, στις 21 Φεβρουαρίου 2012 αποφασίστηκαν σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι όροι του του δεύτερου πακέτου διάσωσης προς την Ελλάδα. Σε αυτό το πακέτο διάσωσης υιοθετήθηκαν ακόμα δύο κανονισμοί για την ουσιαστική ρύθμιση των ζητημάτων που υπήρχαν τόσο στο μακροοικονομικό όσο και στο μικροοικονομικό επίπεδο και τα οποία έως εκείνη την ημέρα έμοιαζαν δυσεπίλυτα. Στην ουσία δημιουργήθηκαν η προϋποθέσεις για την λειτουργία ενός νέου μηχανισμού οικονομικής διακυβέρνησης στην Ευρωζώνη αυτού του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου. Επιπλέον, στις 2 Μαρτίου, τα κράτη μέλη υπέγραψαν τη Συνθήκη για τη σταθερότητα, τον συντονισμό και τη διακυβέρνηση, η οποία τέθηκε σε ισχύ τον Δεκέμβριο του 2012.

Σε αντίθεση με αυτές τις εξελίξεις, οι συζητήσεις στην ΕΕ δεν περιλάμβαναν, στην πραγματικότητα, καμία από τις κύριες αλλαγές στην οικονομική διακυβέρνηση. Μέχρι τις 3 Οκτωβρίου 2013, ο πρωθυπουργός Αντώνης Σαμαράς έκανε μόνο τέσσερις ομιλίες στο ΕΚ μία για την προγραμματική δήλωση της κυβέρνησης, μία για την έγκριση του Μεσοπρόθεσμου Δημοσιονομικού Πλαισίου 2013-2016, μία για την έγκριση του Ελληνικού

Προϋπολογισμού και για τα προβλήματα των κατοίκων της υπαίθρου. Από την άλλη, ο Αλέξης Τσίπρας ήταν πολύ πιο δραστήριος καθώς συμμετείχε σε 24 ομιλίες, οι περισσότερες από τις οποίες αφορούσαν μεγάλα οικονομικά ζητήματα. Το περιεχόμενο των ομιλιών είναι φυσικά πολύ πιο σημαντικό.

Ο Αντώνης Σαμαράς στην πρώτη του ομιλία στο ΕΚ στις 6 Ιουλίου 2012 τόνισε ταυτόχρονα ότι στόχος της συγκυβέρνησης ήταν «η διασφάλιση της θέσης της Ελλάδας στην Ευρώπη και την Ευρωζώνη» χωρίς να γίνει καμία αναφορά σε ποιες είναι οι συγκεκριμένες θέσεις της Ελλάδας για την ΟΝΕ. Η ομιλία του επικεντρώθηκε στις αλλαγές και τις μεταρρυθμίσεις εντός της χώρας, που φυσικά επέβαλε το μνημόνιο. Από την άλλη, ο Αλέξης Τσίπρας στην ομιλία του στις 7 Ιουλίου 2012 συνέχισε με ακόμη πιο έντονη ρητορική τονίζοντας την ουσιαστική υποδούλωση της χώρας και της Τρόικας. Σε όλη τη διάρκεια της κυβέρνησης Σαμαρά, το πλαίσιο δεν φαινόταν να αλλάξει. Η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη κάθε φορά να εκπληρώσει αρκετές προϋποθέσεις για να μπορέσει να λάβει τα απαραίτητα κεφάλαια για την επιβίωσή της. Ταυτόχρονα, όμως, η Ελλάδα είχε περιορισμένη ικανότητα διαπραγμάτευσης σε επίπεδο ΟΝΕ, όχι μόνο λόγω της σχετικής διαπραγματευτικής της δύναμης, αλλά και επειδή οι βασικές αλλαγές σχετικά με το νέο πλαίσιο οικονομικής διακυβέρνησης είχαν αποφασιστεί ενώπιον της κυβέρνησης Αντώνη Σαμαρά.

4.2.3 Η περίοδος διακυβέρνησης Αλέξη Τσίπρα

Η περίπτωση του Αλέξη Τσίπρα και της κυβέρνησης του ΣΥΡΙΖΑ είναι μοναδική καθώς δεν είχε συγκεκριμένα σχέδια για διαπραγματεύσεις με τους δανειστές (Κλάφης, 2015). Πρώτον, όπως τονίζεται, από τον Ιούνιο του 2012 η Ευρώπη έγινε ο βασικός αντίπαλος της Ελλάδας και ταυτόχρονα ο νεοφιλελευθερισμός αποτέλεσε το ιδεολογικό πλαίσιο του πολέμου (Αρβανίτης, 2017). Στο πλαίσιο αυτό, τα στελέχη του ΣΥΡΙΖΑ είχαν ετοιμάσει ένα εναλλακτικό σχέδιο εξόδου από την κρίση, αλλά το βασικό του πλαίσιο θα έπρεπε να παραμείνει μυστικό γιατί ο αντίπαλος δεν πρέπει να μάθει λεπτομέρειες του σχεδίου (παραφρασμένα λόγια του Αλέξη Τσίπρα στις 6 Μαΐου 2012, όπως ανέφεραν στο (Αρβανίτης, 2017: 45)). Ο ΣΥΡΙΖΑ ήταν ουσιαστικά η μόνη πολιτική οργάνωση που εκπόνησε εναλλακτικά σχέδια διάσωσης στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, ο Έλληνας υπουργός Οικονομικών Γιάννης Βαρουφάκης προετοίμαζε την επιστροφή στη δραχμή μαζί με πολλά εναλλακτικά έργα όπως η εισαγωγή συστήματος ηλεκτρονικών συναλλαγών. Όμως σχεδόν τρία χρόνια αργότερα, στις 10 Ιουλίου 2015, όταν οι Γερμανοί πρότειναν την έξοδο της χώρας από το ευρώ ως εναλλακτική λύση στην εφαρμογή του Μνημονίου, τότε ο Πρωθυπουργός άλλαξε την απόφασή του. Δεύτερον, ο Αλέξης Τσίπρας ετοίμασε ένα

εξαιρετικά παλιομοδίτικο αφήγημα με λαϊκίστικες πτυχές για τη διαπραγμάτευση και το πρόβλημα του χρέους της χώρας. Εσωτερικά λοιπόν ο ΣΥΡΙΖΑ χώρισε τους Έλληνες πολίτες σε αυτούς που συμφώνησαν με το Μνημόνιο (εχθρούς της χώρας) και σε αυτούς που δεν συμφωνούν με το Μνημόνιο (μεγάλοι πατριώτες). Μέχρι τον Ιούλιο-Αύγουστο του 2015 επεσήμανε ότι το χρέος είναι ξεδιάντροπο, επαχθές, θα το διαγράψουμε, θα δημιουργήσουμε επιτροπή αλήθειας και θα οργανώσουμε και διεθνές συνέδριο και θα πρέπει να το καταργήσουμε με έναν νόμο σε ένα άρθρο (Βενιζέλος, 2017: 61). Αυτές οι στρατηγικές του Αλέξη Τσίπρα είναι λίγο διαφορετικές από τις στρατηγικές επιδιώξεις του Ανδρέα Παπανδρέου. Με βάση αυτή τη λογική, οι Έλληνες οδηγήθηκαν στην ψευδαίσθηση ότι οι απώλειες της χώρας θα ήταν κέρδος για την Ευρώπη και το αντίθετο, που στην πραγματικότητα μας οδήγησε σε λάθος κατευθύνσεις και έθεσε σε τεράστιο κίνδυνο τα συμφέροντα της χώρας (Αρβανίτης, 2017: 47-48). Τρίτον, προεκλογικά και μετά διαδόθηκε σε όλα τα κομματικά στελέχη και τους ψηφοφόρους η αισιοδοξία ότι κανείς δεν μπορεί να αντισταθεί στη διαπραγματευτική δύναμη του ΣΥΡΙΖΑ. Είναι πλέον γνωστή η φράση του πρωθυπουργού «Θα παίξουμε ζουρνά και οι αγορές θα χορέψουν». Όμως, κάτω από αυτές τις συνθήκες, πώς μπορεί μια χώρα να διαπραγματευτεί ικανοποιητικά; Η θεωρία εδώ δεν αφήνει περιθώρια για αυτήν. Το αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων θα επηρεαστεί από την αξιοπιστία της καλύτερης εναλλακτικής λύσης για κάθε διαπραγματευόμενο μέρος εάν δεν επιτευχθεί η συμφωνία (Fisher & Ury, 2012). Είναι προφανές ότι μέχρι τον Αύγουστο του 2015, η κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ έκανε μια σειρά από διαπραγματευτικά λάθη που οδήγησαν σε μια καταστροφική αποτυχία (Αρβανίτης, 2017). Μετά το δημοψήφισμα, τον Αύγουστο του 2015 ο ΣΥΡΙΖΑ μετατράπηκε σε φιλοευρωπαϊκό αριστερό κόμμα, εφαρμόζοντας πλήρως τις επιταγές του μνημονίου, αλλά δαιμονοποιώντας την εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών στο εσωτερικό της χώρας.

4.3 Οι προσδοκίες ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, 2019-2022

Στην βάση αυτών των προϋποθέσεων και των συνθηκών θα προσπαθήσουμε να μελετήσουμε τις προσδοκίες ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας την τελευταία περίοδο, 2019-2022. Θα επικεντρωθούμε τόσο στα οικονομικά στοιχεία όσο και πολιτικούς και θεσμικούς παράγοντες που ασφαλώς και επηρεάζουν τις προσδοκίες αυτές και ασφαλώς συνιστούν σημαντικό μέρος της προσέγγισης της συγκριτικής πολιτικής οικονομίας. Ο πρώτος δείκτης ο οποίος αξίζει αναφοράς είναι ο δείκτης ο οποίος παρουσιάζει τα δημόσια χρέη της χώρας ως ποσοστό επί της εκατό από το 2017 έως και το 2021. Σημειώστε ότι για το έτος 2022 δεν υπήρχαν ακόμα στοιχεία στην Eurostat τόσο για τα δημόσια χρέη όσο και

για τα δημόσια ελλείμματα στην Ελλάδα. Όπως βλέπουμε από τον παρακάτω πίνακα για τα δημόσια χρέη, η Ελλάδα συνεχίζει να διατηρεί ένα εξωφρενικό ποσοστό δημόσιων χρεών που φτάνει σε ύψος το 194.5%. Ασφαλώς, πλέον υπάρχει ένα καλύτερα προετοιμασμένο ευρωπαϊκό πλαίσιο και η Ελλάδα έχει διευθετήσει καλύτερα τις μελλοντικές πληρωμές αυτών των χρεών. Δεν παύει όμως αυτό το χρέος να είναι ένας πραγματικός βρόγχος για την ελληνική οικονομία που ασφαλώς επηρεάζει τις προσδοκίες ανάπτυξης. Ένας για παράδειγμα επενδυτής κοιτώντας αυτό το νούμερο πολύ δύσκολα θα αναλάμβανε πρωτοβουλία για να επενδύσει στην Ελλάδα. Συνεπώς, όσο υπάρχουν αυτά τα υπερβολικά χρέη, τόσο θα περιορίζονται οι προσδοκίες ανάπτυξης.

Πίνακας 2. Δημόσια χρέη στην Ελλάδα (% ΑΕΠ)

	2017	2018	2019	2020	2021
Ευρωπαϊκή Ένωση	81,7	79,7	77,5	89,8	87,9
Ελλάδα	179,5	186,4	180,6	206,3	194,5

Πηγή. Eurostat

Ένας άλλος πολύ σημαντικός παράγοντας για την Ελλάδα αποτελούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα. Δημοσιονομικά ελλείμματα που όπως βλέπουμε από τον παρακάτω πίνακα είχαν ρυθμιστεί επιτυχώς έως και το 2019. Το 2019, όμως, έκανε την εμφάνιση της η πανδημία Covid-19 η οποία επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την δημοσιονομική κατάσταση της χώρας. Τα αυξημένα αυτά δημοσιονομικά ελλείμματα, όπως ακριβώς συνέβη και στο παρελθόν, εγκυμονούν κινδύνους για την γενικότερη οικονομική σταθερότητα της χώρας, και προβληματίζουν σε μεγάλο βαθμό τους ειδικούς αλλά και τους επενδυτές. Ακόμα χειρότερη είναι η κατάσταση έπειτα και από την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία και τον συνεχιζόμενο πόλεμο στα Ρώσο-Ουκρανικά σύνορα, ένας πόλεμος που έθεσε σε κίνδυνο την ενεργειακή ασφάλεια όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο. Οι υψηλές τιμές ενέργειας εκτίναξαν τον πληθωρισμό στα ύψη και παράλληλα με την οικονομική ύφεση που υπάρχει στις οικονομίες διεθνώς δημιούργησαν τις χειρότερες μεταπολεμικές οικονομικές συνθήκες διεθνώς. Συνεπώς ούτε από τους δείκτες των δημοσιονομικών ελλειμάτων στην Ελλάδα μπορούμε να βγάλουμε ασφαλή συμπεράσματα για τις προσδοκίες ανάπτυξης της χώρας.

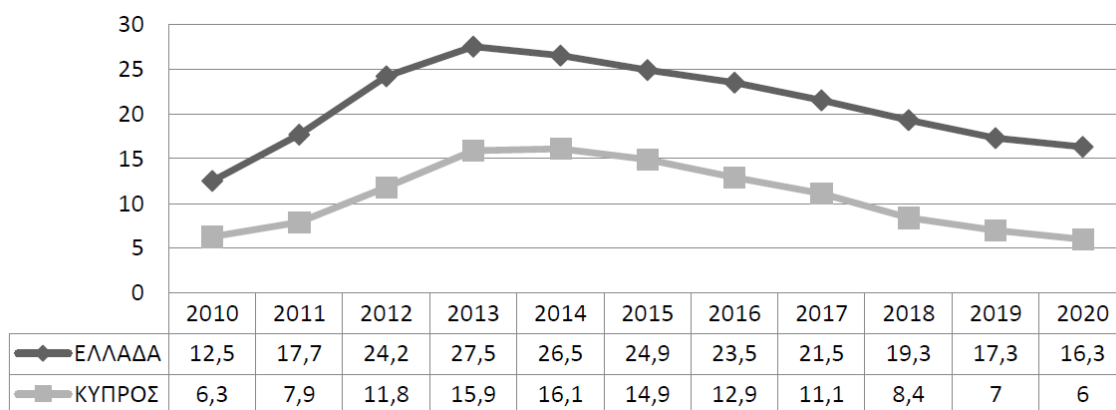
Πίνακας 3. Δημοσιονομικά Ελλείματα στην Ελλάδα (% ΑΕΠ)

	2017	2018	2019	2020	2021
Ευρωπαϊκή Ένωση	-0,8	-0,4	-0,5	-6,7	-4,6
Ελλάδα	0,6	0,9	1,1	-9,9	-7,5

Πηγή. Eurostat

Ένα ακόμα πίνακας που δείχνει ουσιαστικά τις προσδοκίες ανάπτυξης στην Ελλάδα είναι ο πίνακας 4 ο οποίος δείχνει την πορεία της ανεργίας στην Ελλάδα και την Κύπρο. Από τον πίνακα καταδεικνύεται ότι η ανεργία στην Ελλάδα παρότι είναι μειούμενη παρέμενε σε σημαντικά ποσοστά μέχρι και το 2020 (δείτε επίσης, Maris & Maloina, 2021). Τα τελευταία χρόνια όμως έχει υπάρξει περαιτέρω μείωση της ανεργίας στην Ελλάδα καθώς και πραγματική βελτίωση του οικονομικού κλίματος. Οι πρόσφατες εκλογές το 2023 είναι μια ένδειξη ότι το καλό κλίμα θα συνεχίσει να αναπτύσσεται στην χώρα βελτιώνοντας και άλλο την επενδυτική της θέση. Υπο αυτές τις προϋποθέσεις θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η χώρα θα βελτιωθεί και άλλο.

Πίνακας 4. Η ανεργία στην Ελλάδα και την Κύπρο

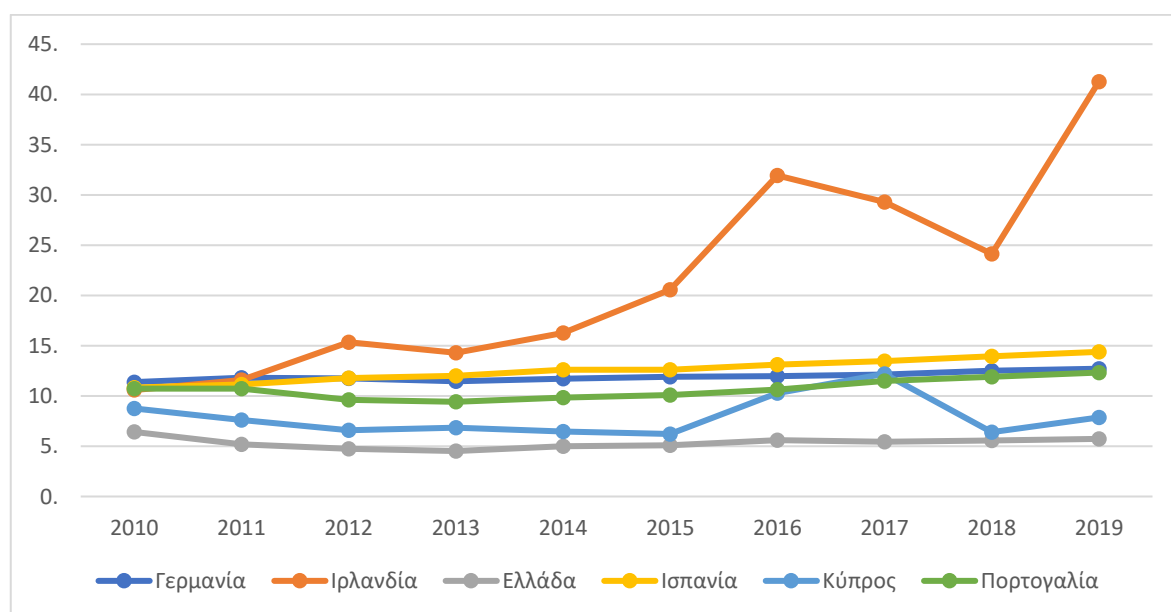
Πηγή. Eurostat

Επιπρόσθετα, εξαιτίας των διάφορων εξωτερικών οικονομικών περιορισμών όπως για παράδειγμα του covid-19 ή ακόμα περισσότερο της ενεργειακής κρίσης της Ουκρανίας, οι οικονομικές δραστηριότητες όπως ο τουρισμός αναμένεται να καταγράψουν τις πιο σημαντικές απώλειες, ενώ, από την άλλη πλευρά, οι δραστηριότητες που παρέχουν υπηρεσίες ανθρώπινης υγείας αναμένεται να καταγράψουν αυξημένα επίπεδα παραγωγής και απασχόλησης (δείτε, Mariolis, Rodousakis & Soklis, 2022). Για παράδειγμα, σύμφωνα με μια έρευνα των Kalatzi, Tsiota και Polyzos (2023) τονίζονται οι επιπτώσεις του

τουρισμού στην ελληνική οικονομία. Όπως τονίζουν οι συγγραφείς, ο τουρισμός είναι ένας τομέας της ελληνικής οικονομίας, ο οποίος χαρακτηρίζεται από σημαντική ανθεκτικότητα, αλλά φαίνεται ότι δεν έχει ακόμη υποβληθεί σε ένα αποτελεσματικό αναπτυξιακό σχέδιο αξιοποίησης της ενδογενούς τουριστικής δυναμικής της χώρας, υποδηλώνοντας σήμερα μια πολλά υποσχόμενη επένδυση χαμηλού κινδύνου για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και την έξοδο από την οικονομική κρίση (Kalatzi, Tsiota και Polyzoou, 2023).

Σύμφωνα με τον Hazakis (2022), η οικονομική και κοινωνική κρίση στην Ελλάδα είναι βαθύτερη, μεγαλύτερη και πιο σοβαρή από ό,τι αρχικά αναμενόταν. Παρά τις δυσκολίες και τις αβεβαιότητες, η αναζήτηση ενός μοντέλου ανάπτυξης με γνώμονα τις μεταρρυθμίσεις, χωρίς αποκλεισμούς, πιο προσανατολισμένο στις εξαγωγές και βιώσιμη ανάπτυξη είναι πάρα πολύ δύσκολο να επιτευχθεί. Υπάρχουν πολύ σημαντικές ελλείψεις στην αντιμετώπιση των κύριων ζητημάτων της ελληνικής οικονομίας γιατί όλη αυτή η βοήθεια που δόθηκε από την Ευρώπη προς την Ελλάδα καλύπτει ένα μόνο μικρό μέρος της οικονομικής πολιτικής, όσα δηλαδή αφορούν τα ζητήματα της ζήτησης, χωρίς να προτείνονται σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές οι οποίες θα βοηθούσαν την παραγωγική ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Για αυτό άλλωστε όπως φαίνεται και από τον πίνακα 5, οι επενδύσεις στην Ελλάδα σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες είναι πολύ χαμηλές. Εκτός όλων των άλλων βέβαια, υπάρχουν και πολύ σημαντικά προβλήματα με το δημόσιο και τη δημόσια διοίκηση στην Ελλάδα (δείτε για παράδειγμα, Anastasiou, A., Kalligosfyris, C., & Kalamara, E. 2023).

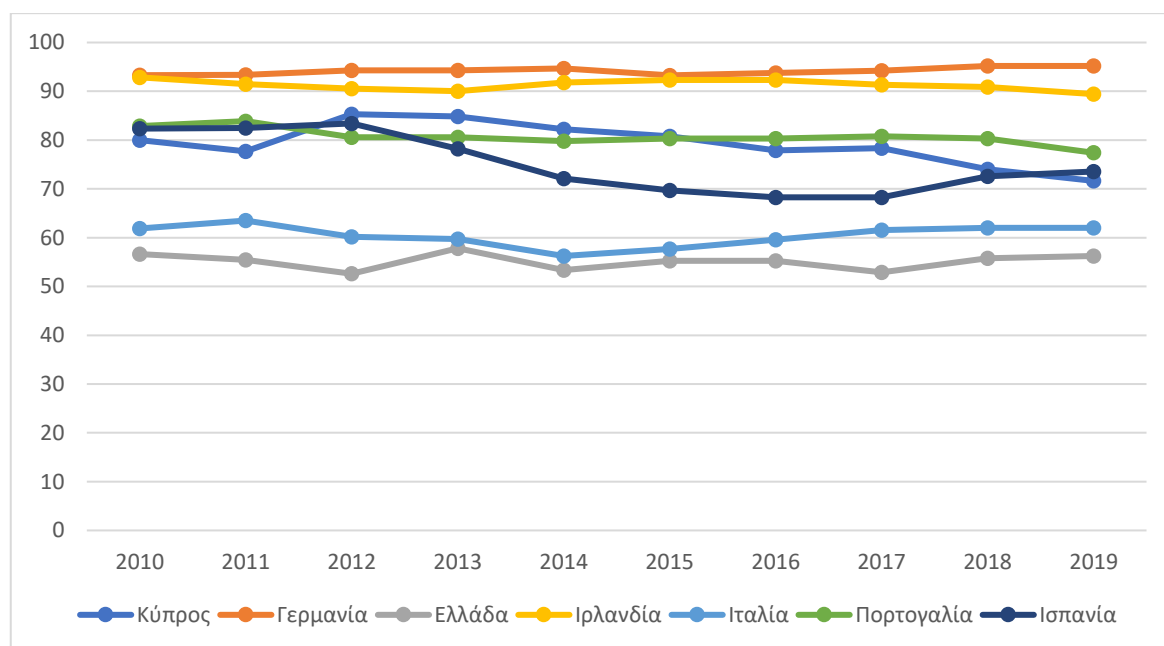
Πίνακας 5. Οι επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πηγή. Eurostat

Επιπρόσθετα, οι Maris, Sklias και Maravegias (2022) τονίζουν και την πολιτική διάσταση αυτών των προσδοκιών ανάπτυξης. Εξαιτίας του ότι οι πολιτικοί και θεσμικοί παράγοντες, είναι οι κύριες αιτίες για την έναρξη της οικονομικής κρίσης, η Ελλάδα αδιαμφισβήτητα βελτίωσε σε κάθε οικονομικό επίπεδο την θέση της. Βελτίωσε τους δείκτες του ΑΕΠ της, τα δημόσια ελλείμματα και τα δημόσια χρέη, κατάφερε να μειώσει την ανεργία. Παραμένουν όμως σημαντικές προκλήσεις που σχετίζονται με την βελτίωση των πολιτικών θεσμών διακυβέρνησης και της λειτουργίας της κοινωνίας γενικότερα. Πολλά ζητήματα παραμένουν χωρίς επίλυση στην πραγματικότητα μπορεί να κατάφερε να βελτιώσει τις οικονομικές της επιδόσεις όσον αφορά συγκεκριμένους μακροοικονομικούς δείκτες όπως το ΑΕΠ και τα δημοσιονομικά της ελλείμματα/πλεονάσματα, αλλά δεν κατάφερε να βελτιώσει τη λειτουργία των θεσμικών μηχανισμών της, που είναι απαραίτητοι για τη σωστή οργάνωση και την υγιή λειτουργία της οικονομίας της. Για παράδειγμα, τα ποσοστά διαφθοράς στην χώρα συνεχίζουν να είναι πολύ υψηλά (βλέπε, πίνακα 6).

Πίνακας 6. Η διαφθορά

Πηγή. World Governance Indicators

Όπως τονίζεται από τους Maris, Sklias και Maravegias (2022) με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι οικονομικές προσεγγίσεις προσφέρουν μόνο περιορισμένες ερμηνείες της κρίσης και οι περισσότερες από τις προσεγγίσεις που αναλύονται εδώ προσφέρουν μάλλον περιορισμένα επεξηγηματικά πλαίσια. Δεν μπορούν να εξηγήσουν γιατί, παρά τις αλλαγές που επιβλήθηκαν στην Ελλάδα μέσω των Μνημονίων Συνεννόησης, οι μεταρρυθμίσεις της χώρας είχαν περιορισμένα αποτελέσματα.

Κεφάλαιο 5 – Συμπεράσματα

Η μεταπτυχιακή αυτή διατριβή κατέδειξε μια σειρά από σημαντικές πτυχές της πολιτικοοικονομικής ζωής στην Ελλάδα. Πρώτα από όλα όμως κατέδειξε τη σημασία που έχει η συγκριτική πολιτική οικονομία στην μελέτη κάθε περίπτωσης όπως για παράδειγμα στην περίπτωση μας η Ελλάδα, στην εξεύρεση των βασικών αιτιών της οικονομικής κρίσης αλλά και μετέπειτα των προσδοκιών οικονομικής ανάπτυξης της. Επιπρόσθετα, είδαμε ξεκάθαρα πως ενώ οι αιτίες της κρίσης ήταν πάρα πολύ σημαντικές και επηρέασαν ουσιαστικά την εξέλιξη των οικονομικών μεγεθών όπως για παράδειγμα το ρυθμό μεγέθυνσης και ανεργίας της ελληνικής οικονομίας, μια δεκαετία μετά, η οικονομική κατάσταση φαίνεται σιγά σιγά να αλλάζει. Ειδικά την περίοδο των τριών τελευταίων χρόνων μπορούμε να παρατηρήσουμε μια γενικότερη άνοδο της οικονομίας η οποία ευνοεί το επιχειρηματικό κλίμα στην ελληνική οικονομία. Δεν είναι ακόμα σίγουρο ότι ξεφύγαμε από την κρίση, σε κάθε περίπτωση όμως, βλέπουμε σιγά σιγά τις θετικές προσδοκίες για την ανάπτυξη να επαληθεύονται. Αυτό το γεγονός έρχεται σε πλήρη αντίθεση βέβαια με τις εξωτερικές συνθήκες όπως για παράδειγμα την εμφάνιση της πανδημίας Covid-19 αλλά και την πρόσφατη εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, που ασφαλώς αναπτύσσουν τις συνθήκες ανασφάλειας και αστάθειας τόσο στο διεθνές, το περιφερειακό και το εθνικό επίπεδο περαιτέρω.

Είναι επίσης ξεκάθαρο από τα παραπάνω κεφάλαια, ότι, η Ελλάδα καθ' όλη την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, δεν ήταν πρωτοπόρος στις μεταρρυθμίσεις καθυστερώντας κάθε φορά να εφαρμόσει τις ευρωπαϊκές πολιτικές και αποφάσεις, προσπαθώντας μόνο να κερδίσει όσο το δυνατόν περισσότερο. Για παράδειγμα, στα θέματα ενέργειας και περιβάλλοντος ειδικά όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, η Ελλάδα είναι ακόμα και σήμερα πολύ πίσω από την άποψη των μεταρρυθμίσεων, και δεν είναι η χώρα η οποία προωθεί με δικές της επιλογές της ενεργειακές και περιβαλλοντικές πολιτικές (Maris, G., & Flouros, F. 2021). Εξάλλου, όπως τονίστηκε από τους Maris, Sklias & Maravegias (2022) και Anastasiou & Marietta (2020), υπάρχει σημαντική απόκλιση των χωρών από τους στόχους που έχουν θέσει έως το 2020, γεγονός που καταδικνύει ότι οι θεσμικοί παράγοντες επηρεάζουν την πορεία μιας οικονομίας περισσότερο από τους μακροοικονομικούς παράγοντες. Ειδικά στην Ελλάδα, ο κίνδυνος χρεοκοπίας επηρέασε όχι μόνο τις προτιμήσεις της χώρας αλλά και τη διαπραγματευτική της δύναμη. Ενώ μετά την κρίση, είδαμε πάλι μια καθυστερημένη απάντηση της χώρας στα πραγματικά προβλήματα της οικονομίας. Η Ελλάδα, κατάφερε να ξεπεράσει μετά από πολλές δυσκολίες την

οικονομική κρίση, όμως, οι προσδοκίες ανάπτυξης της χώρας δεν είναι θετικές καθώς πολλά από τα προβλήματα που έχουν να κάνουν με την πολιτική και θεσμική ανάπτυξη της χώρας. Δεν μπορούμε με μεγάλη ευκολία να προβλέψουμε την πορεία της Ελλάδος τα επόμενα χρόνια. Σίγουρα όμως υπάρχουν στοιχεία για τα οποία μπορούμε να υπερηφανευόμαστε και υπάρχουν και συνθήκες για τις οποίες θα πρέπει να αλλάξουμε και των οποίων η αλλαγή και ο μετασχηματισμός δεν είναι εύκολη. Η διαφθορά, ο λαϊκισμός, το πελατειακό σύστημα φαίνεται να είναι βαθιά ριζωμένα στο ελληνικό πολιτικό αλλά και οικονομικό σύστημά και δεν είναι εύκολο να δώσουμε την απάντηση από τώρα στο εάν μπορούμε ή όχι να αλλάξουμε στο μέλλον. Γιατί το ζήτημα της αλλαγής σχετίζεται άμεσα με το ζήτημα της μάθησης και φαίνεται από την οικονομική κρίση ότι πολύ δύσκολα μαθαίνουμε. Το μέλλον σίγουρα θα μας παρουσιάσει τις προθέσεις του.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνική βιβλιογραφία

- Καζακος, Π. (2020). *Το Τέλος των Ψευδαισθήσεων. Ελεγχόμενες Πτωχεύσεις, Οικονομική Κρίση και Μνημόνια. 2009-2019*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Καζάκος, Π., Λιαργκόβας, Π. & Ρεπούσης, Σ. (2016) *Το δημόσιο χρέος της Ελλάδας*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Λιαργκόβας, Π. & Ρεπούσης, Σ. (2011). *Κρίση, Δανεισμός και Χρεοκοπία. Ελληνικές και Διεθνείς Εμπειρίες*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Μαρής Γ., Καλαϊτζίδης, Ι. & Φλούρος Φ. (2023). Η Ελλάδα και ο περιφερειακός ρόλος της Κίνας στην Νοτιοανατολική Μεσόγειο. Η ανάπτυξη στρατηγικών σχέσεων και οι περιορισμοί τους. *Region & Periphery*, 14(10), 33–57. <https://doi.org/10.12681/rp.32606>
- Ρουκανάς, Σ. (2014). Το αναλυτικό πλαίσιο της Σύνθετης Δημοσιονομικής Κρίσης: Η περίπτωση της Ελλάδας". Στο Ρουκανάς, Σ., Σκλιάς, Π.(επιμ.). *Η Ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000–2010: από την ΟΝΕ στο μηχανισμό στήριξης*.
- Ρουκανας, Σ. & Σκλιάς, Π. (2014). *Η Ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000 – 2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.
- Χριστοδουλάκης, Ν. (2015). *Οικονομικές Θεωρίες και Κρίσεις. Μια κριτική Αξιολόγηση*. Αθήνα: Κριτική.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Allen, M. (2004). The varieties of capitalism paradigm: not enough variety?. *Socio-Economic Review*, 2(1), 87-108.
- Amable, B. (2003). *The diversity of modern capitalism*. Oxford: Oxford University Press. .
- Anastasiou, A. (2009). Central bank independence and economic performance. *Cyprus Economic Policy Review*, 3(1), 123-156. <https://websites.ucy.ac.cy/erc/documents/FullTextAnastasiou.pdf>
- Anastasiou, A., & Marietta, P. (2020). Sustainable Development at the Frames of the Strategy “Europe 2020”. *Theoretical Economics Letters*, 10(03), 443. 10.4236/tel.2020.103028
- Anastasiou, A., Kalligosfyris, C., & Kalamara, E. (2023). Measuring tax administrations efficiency using data envelopment analysis: evidence from 26 European

- countries. *International Journal of Computational Economics and Econometrics*, 13(1), 61-109. <https://doi.org/10.1504/IJCEE.2023.127311>
- Apostolopoulos, N., Psychalis, M., Liargovas, P., & Pistikou, V. (2022). Investigating Government lending during an economic crisis: a comparative analysis of four EU countries. *European Politics and Society*, 23(4), 548-562.
- Barberis, N. (2013). Psychology and the Financial Crisis of 2007-2008. *Financial innovation: too much or too little*, 15-28.
- Barsky, R. B., & Kilian, L. (2000). A Monetary Explanation of the Great Stagflation of the 1970s. *National Bureau of Economic Research*, Working Paper 7547. <http://www.nber.org/papers/w7547>
- Bernstein, M. A. (1987). *The Great Depression: delayed recovery and economic change in America, 1929-1939*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bhaskar, R., & Callinicos, A. (2003). Marxism and critical realism: a debate. *Journal of Critical Realism*, 1(2), 89-114.
- Blankenburg, S., & Palma, J. G. (2009). Introduction: the global financial crisis. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), 531-538.
- Boldrin, M. (2009). Growth and Cycles, in the Mode of Marx and Schumpeter. *Scottish Journal of Political Economy*, 56(4), 415-442.
- Boughton, J. M. (2000). From Suez to Tequila: The IMF as crisis manager. *The economic journal*, 110(460), 273-291.
- Callinicos, A. (2011). *The revolutionary ideas of Karl Marx*. Haymarket Books.
- Coates, D. (1999). Models of capitalism in the new world order: The UK case. *Political Studies*, 47(4), 643-660.
- Cristiano, C. (2014). *The Political and Economic Thought of the Young Keynes: Liberalism, Markets and Empire*. Routledge.
- Crouch, C. (2005). Models of capitalism. *New political economy*, 10(4), 439-456.
- Davidson, P. (1999). Keynes' principle of effective demand versus the bedlam of the New Keynesians. *Journal of Post Keynesian Economics*, 21(4), 571-588.
- Dornbusch, R. (2001). Fewer monies, better monies. *American Economic Review*, 91(2), 238-242.
- Dufour, M., & Orhangazi, Ö. (2009). The 2000–2001 financial crisis in Turkey: A crisis for whom?. *Review of Political Economy*, 21(1), 101-122.
- Dore, R., Lazonick, W., & O'sullivan, M. (1999). Varieties of capitalism in the twentieth century. *Oxford Review of Economic Policy*, 15(4), 102-120.

- Eichengreen, B. (2014). *Hall of mirrors: The great depression, the great recession, and the uses-and misuses-of history*. Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- Ervasti, H., Kouvo, A., & Venetoklis, T. (2019). Social and institutional trust in times of crisis: Greece, 2002–2011. *Social Indicators Research*, 141, 1207-1231.
- Farkas, B. (2011). The Central and Eastern European model of capitalism. *Post-Communist Economies*, 23(01), 15-34.
- Fouskas, V., Dimoulas, C., & Dimoulas, C. (2013). *Greece, financialization and the EU: The political economy of debt and destruction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Freeman, J. B. (2001). Alexander Hamilton: Writings. *New York: Library of America*.
- Friedman, M. (1995). *The role of monetary policy* (pp. 215-231). Macmillan Education UK.
- Friedman, M., & Schwartz, A. J. (2008). *A monetary history of the United States, 1867-1960* (Vol. 14). Princeton University Press.
- Goddard, V. (2006). “This Is History”: Nation and Experience in Times of Crisis—Argentina 2001. *History and Anthropology*, 17(3), 267-286.
- Gocaj, L., & Meunier, S. (2013). Time will tell: The EFSF, the ESM, and the euro crisis. *Journal of European integration*, 35(3), 239-253.
- Greenglass, E., Antonides, G., Christandl, F., Foster, G., Katter, J. K., Kaufman, B. E., & Lea, S. E. (2014). The financial crisis and its effects: Perspectives from economics and psychology. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 50, 10-12.
- Grubb, D., Jackman, R., & Layard, R. (1982). Causes of the current stagflation. *The Review of Economic Studies*, 49(5), 707-730.
- Haggard, S. (1999). Governance and growth: lessons from the Asian economic crisis. *Asian-Pacific Economic Literature*, 13(2), 30-42.
- Hall, P. A., & Soskice, D. (2001). An introduction to varieties of capitalism. *op. cit*, 21-27.
- Hall, P. A., & Thelen, K. (2009). Institutional change in varieties of capitalism. *Socio-economic review*, 7(1), 7-34.
- Hancké, B., Rhodes, M., & Thatcher, M. (2009). Beyond varieties of capitalism. *Debating varieties of capitalism: A reader*, 273-300.
- Hanson, P. (1999). The Russian economic crisis and the future of Russian economic reform. *Europe-Asia Studies*, 51(7), 1141-1166.
- Hardouvelis, G., & Gkionis, I. (2016). A decade long economic crisis: Cyprus versus Greece. *Cyprus Economic Policy Review*, 10(2), 3-40.

- Harlen, C. M. (1999). A reappraisal of classical economic nationalism and economic liberalism. *International Studies Quarterly*, 43(4), 733-744.
- Hay, C. (2000). Contemporary capitalism, globalization, regionalization and the persistence of national variation. *Review of International Studies*, 26(4), 509-531.
- Harrison, P. (2011). Adam Smith and the history of the invisible hand. *Journal of the History of Ideas*, 72(1), 29-49.
- Hayek, F. A. (2009). *The road to serfdom: text and documents--the definitive edition* (Vol. 2). University of Chicago Press.
- Heilbroner, R. L. (2011). *The worldly philosophers: The lives, times and ideas of the great economic thinkers*. Simon and Schuster.
- Hoover, K. R. (2003). *Economics as ideology: Keynes, Laski, Hayek, and the creation of contemporary politics*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Howarth, D., & Quaglia, L. (2016). *The political economy of European banking union*. Oxford University Press.
- Irwin, D. A. (2004). The aftermath of Hamilton's "report on manufactures". *The Journal of Economic History*, 64(3), 800-821.
- Johnston, A., & Regan, A. (2018). Introduction: Is the European Union capable of integrating diverse models of capitalism?. *New political economy*, 23(2), 145-159.
- Kalantzi, O., Tsiotas, D., & Polyzos, S. (2023). The contribution of tourism in national economies: Evidence of Greece. *arXiv preprint arXiv:2302.13121*.
- Kibble, S. (2001). Somaliland: Surviving without recognition; Somalia: Recognised but failing?. *International Relations*, 15(5), 5-25.
- Kotios, A., & Roukanas, S. (2013). The Greek crisis and the crisis in Eurozone's governance. In *Greece's Horizons* (pp. 91-105). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Krugman, P. (1995). *Currencies and crises*. MIT press.
- Krugman, P. (2009). The return of depression economics and the crisis of 2008. *New York*.
- Lamb, P. (2015). *Marx and Engels' Communist Manifesto': A Reader's Guide*. Bloomsbury Publishing.
- Lebowitz, M. A. (1976). Marx's falling rate of profit: a dialectical view. *Canadian Journal of Economics*, 232-254.
- Levi-Faur, D. (1997). Friedrich List and the political economy of the nation-state. *Review of International Political Economy*, 4(1), 154-178.
- Little, P. D. (1992). Traders, brokers and market 'crisis' in southern Somalia. *Africa*, 62(1), 94-124.

- Mariolis, T., Rodousakis, N., & Soklis, G. (2022). Inter-sectoral analysis of the Greek economy and the COVID-19 multiplier effects. *European Politics and Society*, 23(4), 505-516.
- Maris, G. (2020). National sovereignty, European integration and domination in the eurozone. *European Review*, 28(2), 225-237. <https://doi.org/10.1017/S1062798719000437>
- Maris, G., & Maloina, S. (2021). The Economic Crisis in Greece and Cyprus. A Comparative Study. *HAPSc Policy Briefs Series*, 2(2), 111-119. <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.29498>
- Maris, G., & Manoli, P. (2022). Greece, Germany and the Eurozone crisis: Preferences, strategies and power asymmetry. *German Politics*, 31(2), 281-301. <https://doi.org/10.1080/09644008.2022.2026928>
- Maris, G., Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19, 469-484. <https://doi.org/10.1007/s40844-021-00228-y>
- Maris, G., Flouros, F., & Galariotis, I. (2022). The Changing Security Landscape in South-Eastern Mediterranean: Assessing Turkey's Strategies as a Rising Power. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24(5), 795-814. <https://doi.org/10.1080/19448953.2022.2037962>
- Maris, G., & Sklias, P. (2016). France, Germany and the new framework for EMU governance. *Journal of Contemporary European Studies*, 24(1), 1-23. <https://doi.org/10.1080/14782804.2015.1056113>
- Maris, G., & Sklias, P. (2020). European integration and asymmetric power: Dynamics and change in the EMU. *European Politics and Society*, 21(5), 634-649. <https://doi.org/10.1080/23745118.2019.1710998>
- Maris, G., Sklias, P., & Maravegias, N. (2022). The political economy of the Greek economic crisis in 2020. *European Politics and Society*, 23(4), 447-467. <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1895552>
- Maris, G., & Flouros, F. (2021). The green deal, national energy and climate plans in Europe: Member States' compliance and strategies. *Administrative Sciences*, 11(3), 75. <https://doi.org/10.3390/admsci11030075>
- Marshall, D. (1984). Adam Smith and the theatricality of moral sentiments. *Critical Inquiry*, 10(4), 592-613.
- Meghir, C., Vayanos, D., & Vettas, N. (2010). The economic crisis in Greece: a time of reform and opportunity. *August*, 5, 5-6.

- Özatatay, F., & Sak, G. (2002). The 2000-2001 financial crisis in Turkey. In *Brookings trade forum* (pp. 121-160).
- Pappas, T. S. (2013). Why Greece Failed. *Journal of Democracy*, 24(2), 31-45.
- Pasinetti, L. L. (1997). The principle of effective demand. In *A "Second Edition" of the General Theory, volume I* (pp. 93-104). Routledge.
- Perry, G., & Servén, L. (2003). *The anatomy of a multiple crisis: why was Argentina special and what can we learn from it?* (Vol. 3081). World Bank Publications.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). The aftermath of financial crises. *American Economic Review*, 99(2), 466-72.
- Rhodes, M. (2005). 'Varieties of capitalism' and the political economy of European welfare states. *New Political Economy*, 10(3), 363-370.
- Rhodes, M., & Van Apeldoorn, B. (1997). *Capitalism versus capitalism in Western Europe* (pp. 171-189). Macmillan Education UK.
- Robbins, L. (2011). *The great depression*. Transaction Publishers.
- Rothschild, E. (1994). Adam Smith and the invisible hand. *The American Economic Review*, 84(2), 319-322.
- Sardoni, C. (2011). Unemployment, recession and effective demand: The contributions of Marx, Keynes and Kalecki. In *Unemployment, Recession and Effective Demand*. Edward Elgar Publishing.
- Schmalz, S., & Ebenau, M. (2012). After neoliberalism? Brazil, India, and China in the global economic crisis. *Globalizations*, 9(4), 487-501.
- Schmidt, V. (2003). French capitalism transformed, yet still a third variety of capitalism. *Economy and society*, 32(4), 526-554.
- Schumpeter, J. A. (1946). John Maynard Keynes 1883-1946. *The American Economic Review*, 36(4), 495-518.
- Screpanti, E. (2007). *Libertarian communism: Marx, Engels and the political economy of freedom*. Springer.
- Sennett, R. (2007). *The culture of the new capitalism*. Yale University Press.
- Setser, B., & Gelpern, A. (2006). Pathways through financial crisis: Argentina. *Global Governance*, 465-487.
- Shonfield, A. (1965). Modern capitalism.
- Skidelsky, R. (2006). Hayek versus Keynes: The road to reconciliation. *The Cambridge Companion to Hayek*, 82-110.
- Sklias, P., & Maris, G. (2013). The political dimension of the Greek financial crisis. *Perspectives on European Politics and Society*, 14(1), 144-164.

- Smith, A. (2010). *The Wealth of Nations: An inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations*. Harriman House Limited.
- Smith, M. E. (2011). *Global capitalism in crisis: Karl Marx & the decay of the profit system*. Fernwood Pub..
- Shearmur, J. (1997). Hayek, Keynes and the state. *History of Economics Review*, 26(1), 68-82.
- Theocharis, Y., & Van Deth, J. W. (2015). A modern tragedy? Institutional causes and democratic consequences of the Greek crisis. *Representation*, 51(1), 63-79.
- Tribe, K. (1988). Friedrich List and the Critique of "Cosmopolitical Economy.". *The Manchester School of Economic & Social Studies*, 56(1), 17-36.
- Tsoufidis, L., Alexiou, C., & Tsaliki, P. (2016). The Greek economic crisis: causes and alternative policies. *Review of Political Economy*, 28(3), 380-396.
- Varoufakis, Y. (2015). *The global Minotaur: America, Europe and the future of the world economy*. Bloomsbury Publishing.
- Varoufakis, Y., & Tserkezis, L. (2014). *Financialization and the financial and economic crises: The case of Greece* (No. fstudy25). Financialisation, Economy, Society & Sustainable Development (FESSUD) Project.
- Wapshott, N. (2011). *Keynes Hayek: The clash that defined modern economics*. WW Norton & Company.